COLECCIÓN

XYZ

ÑAWRAY GÉNEROWAN RIKUNA

m.

Ministerio de las Mujeres, Géneros y Diversidad
Argentina

COLECCIÓN XYZ

ÑAWRAY GÉNEROWAN RIKUNA

XYZ

Para la traducción a lenguas originarias de los materiales de la Editorial Mingeneros se respetaron los criterios acordados por lxs traductorxs y sus comunidades respecto del uso de determinadas palabras en idioma español para facilitar la comprensión del texto.

Editorial Mingeneros nisqajpa qhellqarimankunata yuriqe simikunaman tijranapaq allinta kamachinakuyku tijrajkunawan ayllunkunawan ninapaq wakin siminyakuna kastilla simipi aswan allinta kay qhellqasqa unanchanapaq.

Autoridades nacionales

Presidente de la Nación
Dr. Alberto Ángel Fernández

Vicepresidenta de la Nación
Dra. Cristina Fernández de Kirchner

Jefe de Gabinete de Ministrxs de la Nación
Lic. Santiago Andrés Cafiero

Ministra de las Mujeres, Géneros y Diversidad de la Nación
Ab. Elizabeth Gómez Alcorta

Secretaria Unidad Gabinete de Asesorxs
Lic. Lara González Carvajal

Directora General de Prensa y Comunicación
Mg. Andrea Mallimaci

Directora de Contenidos
Lic. Carolina Atencio

Rikurpu

Ministerio de las Mujeres, Géneros y Diversidad de la Nación (MMGyD) t'ejsikun warmijpa allawkanpaq kuyuykunaq ñawrasqa kamariykunaq sapsi awqankunarayku, Gobierno Nacional nisqanpa chuyasqa kamarikuyninrayku sayarichinapaq género rimananta.

Qaqchay ch'ulla ch'ipakuykunaqa mana mayk'aq sapajpa rimanan kanku, chaykunaqa tukuy runawaki yachananpaq kananku tiyan. Génerorayku qaqchaykunaq chinpanpi kikinkay kan, chayta unanchajtinchisqa, chaymanta kamaypawakuna yuyanpay yanapay ruwaykunataq kuskachakunanku tiyan yachachij allaukakunata sayarichijkunawan.

Ruwayniykuqa ñawparichinapaq warmikunaq LGBTI+ kajkunaq allawkankunata, munaqasqa tijranata kallpachanapaq chay jinallata ujman kutichinapaq tukuy mirachijkunata génerorayku kaynin wakllichisqakunata.

Ñawpaqenchispi kashan jatun taripayqa yachaykawsaywan awqanapaq, sumaq kutichinapaq warmikuna LGBTI+ kajkunaq ch'ipakuykunamanta.

Chayrayku kay kitita munayku, tapurikunaykupaq tiyakusqa rimay niykunamnatapis. Uj kitiqa jasachawayku ñawpachayta musoq aswan allin tinkuyta yachaykunamanta rimanakuyta, tukuy paqarpa kuchunman chayaspa.

Kay sello editorial nisqanqa paqarin sapsi munaymanta, rimaykuna, rimanakuna, atiykanakunatawan tantakuspa munasqayku yupaykusqa ñawray Argentinaman ñanta purinapaq. Tantaychikllankunaqa rimanankunataq ruwaylla yachanapaq willakunapaq waq yuyaykunata ñawpachanapaq. Uq pirwa rimanakunawan géneromanta ñawraymanta, waj jinallata ruwananchispaq jamut'ananchispaq, tijranakunata tanqaspa aswan cheqall kikin kaspa runa wakipi tukuyninchis kawsananchispaq.

Qallariy

Kawsay yachaypa tijranankunaqa aswan pajtasqa, kuskachasqa, t'ejsimuyupi tiyakunapaq qhespi kajkunaqa saphisapa purichinakuna kanku, chaykuna pachanta wiñanku, chaykunapaq allinta jamut'ana tapuykukuna musojmanta rijch'aynina. Mingeneros sello editorial nisqaqa kay purichinaq sayarichijnin, chay jinallataq 10 p'unchay diciembre killamanta sullullchayniykuta junt'ashan kallpachakuspa sayarichinapaq ñawk'i Jatun Suyuta, warmikunaq LGBTI+ runakunaq munaqankunaq qayllanpi kajta.

Llank'ayku tukuchinapaq apusimikunapi kamanakunapi k'askallisqa ñawraynipi kuska kayta sapa p'unchaypa cheqanman. Género nisqaq allin tejsisqanta sayarichiyta munayku ñoqaykumanta ancha karuman chayajta, tijrana purichinakunata purichijta, warmikunaq LGBTI+ runakunaq allawkankunata mark'achanapaq allin t'ejsisqa runarunapaq kamaypawakunata ruwaspa, kuska kaywan sapsi saru jina, ñawraywantaq tukuy kamarikuyniykuq k'anchaynin jina.

Uq kallpa tukukuyniyoq kayku kay willamaq pachanpaq: sinchi sut'inchaq t'ejsikunata kamana, jamut'ay ruwayllata, sapa p'unchay llank'aypaq atiykanakunata, rimanaku qhellqarimakunata ujniraq kamayojkunapura kay pachamanta mañakuykunata rikuchijkunata, musoq tapuykunata tapurijkuna. Musojlliyku imaynata tajyayoq sapsipipis kuyuypipis yachayta ruwaypis yachayta yachachiypis.

Colección XYZ nisqanta yuyallpuyku imaynata t'ejsimuyunchista qhawayta atinchis. Mink'ariykuyku k'anchachiyman ashka jamut'aykunatapis ñawpajmanta yuyasqa yuyaykunatapis, waq jinallata qhawaspa: género nisqa ñawraywan rikunawan. Taripasunchis musoq tapuykunata ruwaspa, musoq kuskinakuna chayanankuta, jamut'anapaq género kikinkay, ruwanakuna, yachapakujkuna, uywakuna, génerorayku qhajchaykunamantawan, ancha ashkakunamantapis.

Runaruna kamarikuy allinta sapsi llank'aywan tuprajtinqa, qhawachikun sapa ruwaypi sinchi yuyaykunata. Runakunapaq llank'ayqa kutichiwayku yaqtuqekunaman tijranakunata ruwanaykupaq musoq willamata qhellqajkunata. Saqesqakuna kay pachamanta qhawachiwayku ñawpajman: aswan kuska kay cheqall runawakita kawsananchispaq, chayrayku kunanpi sapa p'unchaypi llank'ayku.

Lara González Carvajal
Secretaria Unidad Gabinete de Asesorxs

Kunan Argentinapi warmikunawan LGBTI+ imayna kasqanku

Qepa watakunapi, qhawarqanchej ashka runawakinakuna ujman kutichiykunaman, tukuy ima tantasqa runawakinakupa allawkankuna rejsipayta. Runaqayllanpi imaruwana musuj rimaykunata juklllawarqa, ujkuna allinyarqanku rimanakuykuna karqa musujchachirqa imayna rimanakusqanchejta, qhawanakusqanchejta tukuyninchejkuna.

Ichaqa, ñawpajchachisqamanta, kunanpuni ashka manapajtaykuna jinallaraj kashanku, género waklllisqakuna, anchata llank'ananchejpaj waqyawanchej tijrachinapaj. Chaypaj, aswan allin imamanta rimasqanchejta yachananchejpuni "género waklllisqakunamanta" rimaspataj maykama churanaykunata tinkuchisunchej.

Rimancheq chay imayna paqarin imaynaruwaypa kayninpa takyachisqan, chaninchachin, tinkiykunata mirachinku qharikunawan warmikunawan LGBTI+ patarasqa atipaykunata, qharikunapaj wakinkunata chirmaspan. Chay kayninta kuskina, sutichanataj tukuy imankunaman Yaykuna aswan allin imayna ruwaykunamanta rimapayanapajwan imayna ujman kutichinapaj, aswan kuskachasqa runajuñupi kawsakunanchejpaj.

Waklllisqakuna rejsipay, imarayku imayna ruwasqankuta Unanchaspa, qhawachisunchej mana jinakajchu manataj tijrachinachu, ichaqa runawakinaku kamariypi takyapakunku kunanchachinmanku. Chaynapi, chayrayku sapa p'unchay llank'anchej.

Género wakllisqakuna

Género wakllisqakuna paqharinku imaynaruwasqan runajuñupa kamachinakusqan pataraspa kamarin runawakinaku, kamachinapaj yachay, qollqeyupaywan, kiti tinkiykunata: "qharillapa kamachiynin". Qharillapa kamachiynin kaynin, ujniraj miranakuna patarasqatawan iskayniyoj, runakuna imayna kasqanta ruwanantawan qhawachispa wakinkunata aswan ujkunapa jawanman churaspa.

Llika wakllisqa:

- Kaynin, kamachinakuyta tukuy runawakinakunapi tinkiykunata tiksichispan.
- Kinraychasqa, tukuy warmikunatawan LGBTI+ chayachinku.
- Chawpichasqa, ujniraj imaynaruwaykuna wakllisqa, kiwiqaywan ruwanku: qollqeyupay, géneromantawan llajtakay.

Mayk'ajtaj género wakllisqa

- Warmikunawan LGBTI+ mana yanapankuchu imaynaruwaykuna imayna niyta sapsichasqankunapi jatunsuyunkunapiwan.
- Warmikunawan LGBTI+ aswan pisi llank'aykunata tarinku uqtaq qharikunamanta pisi qollqeta japinku kajllataña llank'aspanku.
- Qharikunaqa kajllupaj, warmikunañataj wasipaj nispa.
- Saminchaspa, ajllaspa, wanyaspa aswan qharikunata, pisita warmikunatawan LGBTI+.
- Wawakuna japinku pachakunata, qharipaj warmipaj pujllanakunawan pujllanku ujniraj géneroraykumanjina.
- Aswan waqaychay ruwaykunata warmikunawan LGBTI+ ruwanku.
- Géneromanraykulla kamayoj qespichiykunata mirachinku.
- Warmikunapawan LGBTI+ kawsakuyninku, qalilla ukhunku kaynin chikisqa kanku pi kasqankuraykulla.

Kanch'arichisunchej

Runakunapipura wakllisqakuna qhawarichikunku ujniraj jawankunapi maypi chaypi kitikunapi. kamachiykuna yachasqakunapi takyapakunku ñawray ruqalkunapi ruwanku. Ichaqa wakinku aswan allin kanku yanapaykunawan, ujkunaqa mana, chayachin kikinkunamanpuni sapan runawakinaku ima sayarichiyninpi, kikinmunayninkunapi runakuna imaynapuni rimanakuyninkupi.

Wakllisqa llank'anawan

Llank'ana kitikunapi qhawakun wakllisqa qollqe japiykunata, aswan kamachiykunaman qespiypi, takyachisqa llank'ayman yaykunapaj (jawkakawsaypaj yanapaykunawan, waqaychasqa), ujkunapiwan. Qhawachachikuntaj warmikunapawan LGBTI+ llank'anakuna ruwasqankupi, qharikunapa ruway munasqankupi. Warmikunatawan LGBTI+ rejsisqa ruwaykunata ruwanankupaj kamachinku, qharikunatañataj mirachiy llank'aykunapi llank'achinku.

→ Qhatu llank'anapi ruwaysina

49,2% yupasqa warmikunapa qhatu llank'anapi ruwaysinan, iskay chunka ujniyoj chiku aswan pisi qharikunamanta (Qollqeyupay Jatunkamachejniyoj, 2020a), chaynajinataj, warmipurapi ujniraj kanku, aswan allinsu yachaqaqkuna (Jatunyachaywasipi), aswan ashkata ruwaysinku, secundarialla nisqanku (tukusqa uqtaq mana) yachaqasqakunamantaqa.

Ujninmanta, manallank'ay tiwli llank'anawan warmikunapaj aswan ancha qharikunamanta. Imilla warmikuna (iskay chunka jisqonniyoj watankama) mana llank'ayta tarinkuchu, 23% yupasqa (Qollqeyupay Jatunkamachejniyoj, 2020a). Ujninmanta, willakuy nisqan: "Argentinapi llank'ay masichakuy qhawaykachay" (Tomada – Schleser – Maito, 2018) llank'ay masichakuypi warmikuna pisita yanapakunku, chayrayku tiwli llank'ana, chaymanjina, wakllisqa.

Wakllisqakuna uj imakunawan chajrukuspanku aswan sasachakunku. Yacharinapaj: pisi atipaj warmikunawan LGBTI+ aswan anchata ñakarinku wakllisqakuna qhatu llank'anaman yaykunankupaj churanakunku munana jarkachisqakunaman, willakuykunaman kuskachasqa ruwaysinanpaj. Agencia Nacional de Discapacidad (ANDIS, 2020) nisqanpi suyuntin tukuynin pisi atij warmikuna chay Certificado Único de Discapacidad nisqanku kajniyojmanta 9,9% yupasqa chaylla llank'anku, pisi atij qharikunañataj 14,5% yupasqa llank'anku. Chayna nisqa llank'aj runakunamanta, 0,9% yupasqa warmikuna aswan kamachispa llank'anku, qharikunañataj 1,7% yupasqa nisqan kamachispa llank'anku.

LGBTI+ kasqan aswan sasa imay mana kaykuna. Willakuykuna "Kikin sutinpa allin ruwaykuna" (Berkins, 2006) y "Cumbia, copeteo y lágrimas" (Berkins, 2007), Ñawpaj Tapuykachay Matanzapi iskay waranqa chunka iskayniyoj watapi chay Inadi – Indec ruwasqankupiwan qhellqa "Pillpintukunapa ankallichiynin". Kikin sutinpa allin ruwaykuna chunka watanpi iskay waranqa chunka qanchisniyoj watamanta, tinkuchin 80% pantanapachayoj, miranantikrasqa kajkuna ñukikuypi llank'anku, imatapas ruwanku manachaniyojta. Matanzapi tapupakuy willakun pusaj chunkamanta pantanapachayoj, miranantikrasqa willakurqanku kikinkasqanku jarkachin mana llank'anata tarinankupaj qhatu takyasqamanwan yaykunankupaj.

Chay yachaqaq "Kanchalli" (PRIDE) llank'anapi. Yachaqay llank'anapi sapajchaymanta mirana imayna kay munayrayku, génrojpa pi kayninraykuwan Argentinapi, ruwasqa Wakin Ojllakuj Argentinapi Warmitataj khuyaj, Kikinkajllata khuyaj, Imayna miranayojwanpas urwanakuj, miranantikrasqa (FALGBT), Organización Internacional del Trabajo (OIT) nisqapaj iskay waranqa chunka phishqayoj watapi, qhawachirqa imaynapuni LGBTI+ llank'ana qhatupi kasqanta. Chay willakuy kanch'achirqa mana allin kasqakumanta, chaymanjina imayna sasachisqanmantawan llank'asqanman chayachin:

- Ujniraj miranayojwan urwaj kasuna, kajchuj uqtaq atipachisqa kallpachan imay mana sapajchayta tukuy runajuñusqapi, llank'ana kitikunapi aswanpuni.
- Warmitataj khuyaj warmikuna yachaqaypi rimarichisqakuna nirqanku ichaqa llank'ananpi yachapanku ujniraj miranayojwan urwaj kasqanta. Ichachus géneron warmi kasqanta mana qhawachikujtinqa llank'ananpi aswan sapajchakuyta musyakun.
- Kikinkajllata khuyaj qharikunañataj ninku mirana imayna kay munayraykun allinpuni llank'anapaj qhatupi ima ruwayta kamachinanpaj. Musujmanta, imaynapuni kajkuna ruwanku mana qharijina kaspaqa "warmikunapa llank'ananta" ruwananku, waqaychaykunata uqtaq kiti pakasqapi ruwaykunata.
- Pipis rimarichisqakuna willakunku sapajchayqa qallarin ajllay ruwakuypi. Kayqa qespichakun tapuykunapi llank'anapaj rimarichiypi uqtaq yaykunapaj qhellqakunapi chaypi tapunku kikin kawsayninmanta, ayllumanta uqtaq runakuna sapanchu kasqanmanta.
- "Aswan ashka LGBT runakuna rimachisqa ninku, sasapuni miranantikrasqa runakunapaj llank'anata tarinapaj chaymanta llank'ayman yaykunapaj", yachaqay unanchachikun ayllu wasinmanta sapajchay, yachaywasimanta qarqoy chaynallataj uj yachay kitikunamanta, miranantikrasqa runakunaqa ñakarinku, chaymanjinataj chay kuska kirichanku imayna kawsakuyninta chayachispa.

➔ Maypitaj llank'anku:

16,5% yupasqa warmikuna llank'ay qollqerayku wasipi ruway llank'apakuy warmikunapajpuni Chaymanta 21,5% yupasqa qollqe chaskij warmikuna (Ministerio de Economía, 2020a). Aswan ashka chay llank'apakuj warmikuna mana tukuy ima qallariy yanapakuy allawkankuman mana yaykunkuchu.

Qollqerayku wasipi llank'apakuymanta, warmikunallapaj kamayojllank'aykuna kankutaj yachachiypiwan janpiypi (Janpiy yanapaypi). Chayrayku, tawa warmi chunka warmimanta llank´apakunku wasipi ruwaywan waqaychaypiwan. Qharikunapaqa ujrikuj,

aswan ashkan llank'anku jatunllank'aypi, wasiperqaypi, kallpa paqarichiypi (Ministerio de Economía, 2020a).

Iskay waranqa Iskay waranqa qanchisniyoj watapi, "Cumbia, copeteo y lágrimas" willakun pantanapachayojkuna miranantijrasqakuna ñukichakuywan qollqeta chaskinku, nintaj: paykunamanta 14,8% yupasqa tapupasqa llank'anku chujcha rutuypi, pachasiraypi, ukhu qaspaypi uqtaq musyapakuypi. Tukunapaj, 3,1% yupasqa willakurqa imayna qollqe japisqanta (runawakinaku yanapaykunawan uqtaq suñaykunawan, yanankupa qollqe japisqallanwan) 1,2% yupasqa yanankupa qollqe japisqallanwan kawsanku".

➔ Maykaj qollqeta japinku:

Warmikunapa p'unchay payllayninkuna, chawpichasqa, 29% yupasqa aswan pisi qharikunapa p'unchay payllaymanta. Kay karuchakuy aswan jatun manachaniyoj llank'ajwarmikunapaqa, chayan 35,6% yupasqa (Qollqeyupay Jatun kamachejniyoj, 2020a). pipis llank'ajkunapiqa Pachak pesos qhari japisqanmanta warmiqa japin qanchis chunka pesosta (INDEC, 2020).

LGBTI+ paykunamantaqa, jatunsuyunchejpi chayraj yachaqaykuna qhellqasqa mana kanchu imayna p'unchay payllay ashkakawsaypi rikunamanta. Ichaqa, Organización Internacional del Trabajo (OIT) tukuymanta nisqanpi "Llank'anapi kuskachasqa": uj aypana manaraj qespichisqachu" (iskay waranqa chunka ujniyoj wata) sapajchayqa p'unchay payllayta rakinman kinsamanta 30% yupasqakama LGBTI+ llank'apakujkunapiwan ujniraj miranayojwan urwaj kikinku rejsipakujkunawan.

➔ Qhespi qata / Techo de cristal:

Sapallanpaj uqtaq runaqayllanpi kitikunapi imayna niyta atipanapaj warmikunapaqa jinalla churanakuy. Runawakinakuyachaykuna (yachapayaykunajina) jarkaykuna sayachin kamachejman qespinanta, maypikasqanchachejman, ujkunapiwan. 5% yupasqa llank'aj warmikunalla kamachejkuna kanku, qharikunapiqa yupaychasqa yaqalla iskaychan (INDEC, 2020). LGBTI+ paykunapaqa aswan sasa, kamachej kayman aypanankupaj, mirana imayna kay munasqanrayku uqtaq géneron qhawachikusqanrayku sapanchasqa kasqanrayku.

Kamachinapaj yachay yanapaypiwan wakllisqa

Warmiq kamaypawaman yaykuyninkuqa ñawpachasqa warmijpa allawkanpaq kuyuykunarayku, chaykunataq apusimikunata ruwachiwarqanku (warmikunaq ajllakuta, cupo nisqata, paridad nisqata) mark'achanapaq yaykuyninkuta ruway yanapay k'itikunaman. Ichhaqa, ancha ashka warmikunapis ujniraq k'itikunapi kachunku, manaraq paridad de género nisqanmanchu chayakun, apusimi kamaqe wasikunapi, runaruna llank'aykunapi.

Sasachakukuna kuska kayta jaypanapaq t'ejsikunku género yachapakujkunapi warmikunata sapajchanku sinchisqa qhariyasqa kamarikuy k'itikunamanta, qhepanta nisqankurayku: paykuna mana ñititachu chaskikuyta atinkuchu, ancha aswan sonqophutiywan kawsanku, pisita purisqanku yaykunapaq qhari masinkukunaq llank'ayninkunaman. Kay jinapi, runarunapaq k'itipi warmikunaq rimayninkuqa jark'asqapis, asllapis, yachapakujkunapi paykunapaq suyasqa ruwanakunapi t'ejsisqapis.

2017 wataq apusimi kamachijpaq ajllakunpi, Cámara de Diputados nisqanman 106 warmi yaykurqa, tukuymanta 41,2%. Senado nisqanpi kikinlla yupana karqa, warmikuna tukuymanta 40,3% kanku. Wamanikunapi, rimakayana chhikapakuyqa kuskanchakupi 24%, wakin wamanikunapi mana warmikuna kanchu, aswan pisi warmikuna tiyanapi kanku (Ministerio del Interior nisqan, 2020 wata).

Rikuchina kayta: warmiq LGBTI+ runaq kamarisqankunajpa allawkakunata jaypaspa kuska kayniwan allin kawsanapaq wiñaq chhikapakuyninkuqa pisi pisimanta wajinayachirqa llajta, wamani, jatun suyukunaq kamaypawankunata. Apusimikunapi wajnachaykunapis, género ñawraywan k'itikunata t'ejsiypis kallpachakuypis, allaukakunata mark'achaq kamaypawakunata ruwaypis, chaykuna atikun rejsikusqankurayku kay kuyuykunaq awqankunata kajllukunapi, sayakunapis ujniraq kaq k'itikunapi.

Aswan allinpuni tajyachiy, kamaypawa chhikapakuymanta rimajtiykuqa, rimaykupis chay ruwaykunamanta runarunapaq k'itipi kajkuna, allinchanapaq uj runa juñuypa uq aylluypa kawsayninta. Qhawachinanchis rijsikunanchis tiyan warmikunaq LGBTI+ runakunaq ruwaysin llank'ayninkuta sayakunapi, mikhunawasikunapi, kamarisqakunapi, mana tajyasqa yachay k'itikunapi, ayllu sapsi wasikunapi, wajkunapipis. Chaypi ruwasqa ruwaykunaqa wanllama, ichhaqa ñatajmanta mana rikukuj kasqankuta ruwakun.

Waklllisqa uywa ruwanakunawan

Uywa ruwanakunaqa tukuy imatapis ruwanchis sapa p'unchay kawsayninchista wajkunaq kawsayninkuta mark'achanapaq. Tukuy pachapis jamut'aypis uywanapaq wawakunata, wamrakunata, yanapayta munaqasqa runakunata, linphunapaq, mikhunakunata rantinapaq, thañita qhawanapaq, pawanapaq, wakin wasiq ruwanankunapura munaqasqa kawsaynipaq, chaykunaqa aswan watijmanta warmi LGBTI+ runakunaman urmakipanku.

Mana pajtachi uywa rakinakuqa waki pawachakutaq wajkunamanta aswan jatun miranapaq género khallakunata, chaykunamantataq paylla khallapis, wajcha kayta warmiyasqapis. Warmiq allaukanpaq kuyuykuna LGBTI+ kuyuykunataq jayparqanku uywa llank'aykuna rikukusqankuta qollqe yupay kamaypawaq rimana jina sutichaspa mana pjata waki uywa pawachakuta género wakllisqakunaq sonqonku jina. Kay

wakllisqa mana "jinakaq", uywakuna rakinakunanku Jatun Suyuq, jatun llank'anakuna, ayllukunaq kamarikuyninkuwan.

Uywaqa ancha mana payllayoq llank'ay, chayqa aswan allin runakuna kawsanankupaq, chaninchasqa qhawakipasqa kayta munaqan mana pajtayoq runawakipi saphisqa ruwaykunata wajinayachinapaq.

- Warmikuna 76% mana payllayoq wasiq ruwayninkunata ruwanku. Uryanku chaupichasqa 6,4 jani p'unchayninpi. Qharikunamanta 57,9% kajkuna kay llank'aypi chajrukunku, 3,4 jani p'unchayninkumanta uryanku kay ruwaykunapaq (Ministerio de Economía nisqa, 2020b). Kay kinsa janimanta khalla uywaspa wasiq ruwanakunata ruwaspa, warmikunapaq 51,7 p'unchay watapi kanku.
- Wawakuna kajtinkuqa mana payllayoq llank'ay khalla jatunyachikun. Ujpis astawanpis wawa kaspa wasikunapi warmikuna astawan janikunanta uywanku wasi ruwaykunata ruwanku, qollqewan junt'achisqa llank'ayoq kaspapis, mana kaspapis, uq mana llank'ayoq qhari jina (Ministerio de Economía nisqa, 2020b).
- Mana payllayoq uywa wasi llank'ayqa yanapan Producto Bruto Interno[1] nisqanman ñaqha 16% tukuy chanimanta, ancha aswan industria nisqamanta (13,2%) qhatukumanta (13%). Qollqe chanita jamut'aspa kay ruwanakunapaq, rikuchikun kayqa Argentina musikuman ancha aswan yapaq t'aqa kasqanta (Ministerio de Economía nisqa, 2020b).
- GBTI+ runakunapaq, paykunapajpis uywa kamachikuy kan, ayllunkukunamanta t'aqasqa mana kajtinkuqa, masinkukunaq uywankuta munaqasqa kajtinkupis.

Wakllisqa jallp'aman yaykuypi

Argenitnapi, Organización de las Naciones Unidas para la Alimentación y la Agricultura (FAO) nisqan jina, wayllaq llajtayojkunamanta 50% warmi kanku ujniraq llank'aykunata ruwanku. Ichhaqa, warmikunapis LGBTI+ runakunapis t'aqasqa kasqanku jallp'aman, yakuman, llank'aq kapujninkunaman yaykunapaq. Jallp'ayoq kanapaq género wakllisqaqa saqesqakunapaq qharikunata astawan munakusqanrayku, sawastakuypi qharikuna aswankasqankurayku, jatun suyuq wakichiyninkuna jallp'ata rakinakunapaq qharikunata jasachasqankurayku, chaypiqa warmi LGBTI+ runakuna aswan pisi yaykuyta atkunku. Kay ñawpamanta rakiyqa, qharilla kamachiy nisqanrayku, qollqe yupay sapankamakuta waq musiku, kamaypawa, runa waki, kawsay yachay allaukakunata jark'anku.

[1] Producto Bruto Interno (PBI) nisqaqa yupay qhawachiq Jatun Suyuq musikunpa chaninta.

“Warmichu sipaschu”

“Warmi wawa jina waqanki”

“Wawkunata qhari uywaq jina saqesqasunkichu”

“Mayk’ajtaq sallajsuykita rijsichiwayku”

“Chayqa qharikunapaq pujllay, mana allintachu kanqa qanpaq”

Kaykunaqa uparaq rimaykuna jina uyarikunku, uq kuti waq kutipis uyarisqanchis, ichá nisqanchispis. Ichhaqa, kaykunamanta sapa ujtaq rijchakun imata suyakusqa qhari warmikunapaq. Género wakllisqaqa aswan ancha ruwayniyoq (imaymana qaqchaykuna jina), astawanpis rikuchikun kay nisqakunapi jinakaq runawakiq rimaykunapi.

Ima waq jinalla genero wakllisqakuna rikuchikunku. Ima wajkunawan género chinpakun allaukakunata k’iriyta ukhunchaspa.

Wakllisqa, sapajchay génerorayku qaqchaykunawan

Género wakllisqaq aswan ancha rikuchinanqa génerorayku qaqchaykunapi kashan, warmi LGBTI+ kajkunaq runakunaq allwkankunatapis t'ejsi munasqa ruwayninkutapis p'akichiq. Kaykunaqa qaqchaykuna ruwasqa wajkunaman géneronkurayku jatunyachinku chinpachispa wajkunawan runajuñuy taqa, ñawpajllajtamanta kasqa, pajtallpa qhepanpi kasqanku jina.

Qaqchaypa wakllisqaq chyachiyninku jatunyachin t'aqa, ñawpallajtamanta kasqa, religión nisqanrayku, watakipaynin, suyukasqan, género nisqanpa kikinkasqan, orientación sexual nisqan, mana atipasqanrayku ima, kaykunataq ancha aswan allawkakunata p'akij kanku, aswan pisita tupraqayta saqenku.

Apusimipi Tukuy Jatalliy Titunapaj, Jayratay Qarqoytaj Warmikunaman Qaqchaywan maypichus runamasinkunawan tupasqanpi (Yupana 26.485) chayqa nin tiyasqanta sojta qaqchaykuna: ukhu, yuyay kamay, mirana, qollqe yupay, kajchij, kamaypawamantawan. Chay jinalla qhawachiwayku pusaq imayna qaqchayta ruwaykuna: wasiq, sayarichisqaq, mirana qhespi kay, usurikamayoq, willapakuywan qhespi kaypa, runarunapaq k'itipi warmikunata qaqchay, runarunapaq kamaypawa qaqchaywan.

Imaymana qaqchay kaykuna qaqchay ruwaykuna, tawnapakunku iñikunapi yachapakujkunapi mirakujkuna ruwaykunapi rimaykunapipis, chaykunata qhawarina genero ñawray rikunamanta. Kay jinapi, wakin tijraykunata rikuytaña atikun. Qhawarinapaq, manaña chaskikunchu warmiwañuchiykunata qhawachisqankuta willana mastarichijkunapi "Llakiynirayku jucha" jina, kay sut'inchaj tinkuchispa llakiytapis maywatapis qaqchaywan. Imaymanapi, ñanqa purinapaq jatunraq.

Sut'inchajkuna género ñawraymantawan

Imataq género

Sut'innina laqheta junt'aspa, tapukuskita tapurispa, tukuypaq k'itipi armakuman rinanchis tiyaspa, géneroqa pawachaq: warmikunapaq/qharikunapaq, qhari/warmi. Ichhaqa, imata kay layakuaqa ninku ñoqanchismanta. Mayk'ataq ninku t'inkikunanchimanta, ruwanakuyninchismanta, ujniraq k'itikunapi sayarinchismantawan, llank'aypi, yachay wasipi, kajllupi.

Imataq género. Chayqa kuyukallpawan sut'inchaq willaq imaynataq runawakipaq runakuna purinanku kashan, ruwananku kashan, kananku kashan, paqarinkupi churakuspa mirananrayku, ishkay juchhayojpa pawanpi: warmi (rakha) = warmikasqa / qhari (ullu) = qharikasqa. Kay juyaqa kamachin aswan wakin kawsayninchispa rikukuyninkunapi, lank'ay, qollqe yupay, wajkunawan t'inkinakuna jina, waq chhikankunapi.

Chay jinapi, género sut'inchan tiyakusqa imayna kasqakunata warmi qharikunapaq, yachaqasqa runawakimantapis, ayllupipis, yachay wasipipis. Tantan rimaykuna, yachaykuna, imayna ruwaykuna, atipay t'inkikunatapis, willajkuna imaynachus t'ejsimuyu qhawasqanchista, qayllanchispi runakunamanta yuyasqanchista, uq k'itipi runapura qollqe runa waki, kawsay yachay, kamaypawa ujnirajkunamnata musyasqanchista.

Yachanapaq laya jina, género sut'inchasqa rikuchin wakllisqakunata runa waki pawachaqpis paqarijpis willakuyninta ruwaykunamanta mana pajtachi kaspa wasipi, llank'aynipi, kajllukunapi, runawaki chhikapakuypa k'itinkunapi. Runajuñu sayarichina kaspa, kaykunata yuyayta rimanakuyta atinchis, wakillanpi tijrayta atinchispis. Ahshka imaymana imayna kay imayna t'inkinaku tiyakusqankurayku.

Género

- Patara: qhawachin waklllisqa atiypay t'inkikunata.
- T'inkinaku: willan generopura runa juñupi sayarichisqa t'inkikunamanta.
- Kuyuykachaq/llanp'u: sapa p'unchay ujniraq ruwaykunanta sayarichikun.
- Sayarichisqapi: tawnakun mirakun runajuñuq sayarichisqankunarayku (ayllu, yachay wasi, religión nisqa).
- Chawpichasqa (interseccional nisqa): rikuchikun ujniraj jina imallatapis kasqanku runajuñuy t'aqa, ñawpajllajtamanta kasqa, mirana imayna kay, suyukasqan, wakinkunapura.

Rimaykuna, siminakuna género sut'inchasqamanta

Géneropura wakllisqakunamanta siminakuna mask'apaykunawantaq mana musojchu kanku. Olympe de Geouges sutikusqata, 1971 watamanta "Wamiq Warmi Llajtayojpa Allawukankunamanta Willakuy" nisqanta yuyarina, chunka jisq'onniyoq pachak wata unaypa tukukuspa warmikunaq ajllakuyninkupaq kuyuykunata yuyarinapis. Pacha purispa, musoq layakuna qallarirqanku qhapajyachiyman mask'apaykunata unanchallikukunata jamut'aq ujnirajmanta kawsay yachaynipi kamaypawapi willakuypi.

Simone de Beauvoir
"El segundo sexo", 1949.

"Mana warmichu paqarikun: warmiyan. Mana ima qoyllurpis uhkupi yuyaypi musikupi nin china runaq kasqanta runa wakiq chaupinpi; ujllasqa civilización nisqanqa chay orqoq q'urasqajwan chaupinpi llojsiyninta ruqwan, warmi jina sutikusqa. Waq runaq kaynin uq runata Wajman sayarichiyta atillan. Kikinpaq kasqanrayku, wawaqa mirananpi wajnasqa runa jina umallikunman. Qhari warmi wawapura, qallarimanta ukhunkuqa kay pachata jap'iqanapaq: ñawinkunawan, makinkunawan, mana penqayninwanchu, paykuna pachamamata rijsinku.".

Joan Scott
"El género: Una categoría útil para el análisis histórico", 1986.

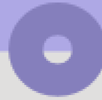
"Géneroqa sayarichiq kajnin runapura t'inkinakukunapaq mirana ujnirajkunawan génerotaq uq atipay t'inkinakukuna t'ejsipis".

Luciano Fabbri
“Apuntes sobre Feminismos y construcción de Poder Popular”, 2013.

“Nisunman kunallan, ‘género’ sut’inchajqa sayarichisqa yachaykawsaypi (imatajchus ‘qharikay’ ‘warmikay’ kan chayqa mana naturalchu llapanpajchu, chayqa sayarichisqa sapa yachaykawsaypi, sanapi, iñiymapipis) willamapi (imatachus sapa yapulliku qharikay warmikay jina jap'in chayqa ujniraq sapa pachapi) t'inkinakunapi (imatajchus qharikay kan chayta yachanchis imataj warmi kan yachasqanchisrayku, tijrakipasqatapis)”.

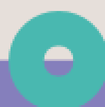
Eleonor Faur
“Desafíos para la igualdad de género en la Argentina”, 2008.

“Géneroqa sayarichisqa laya, mana jinakaj, chayqa sapaq k’itinnintapis runa wakiq ki’itinnintapis chinpan (...) llank’aq mirana rakinakupi kapujkunata rakinakupi sapa runa wakiq qhari-warmipura patarankunata kikinchaypi kamachinpuni. Tukunchaspa, kikin kaykunaq género t’inkinakunaq runa juñu sapsi sayarichinankurayku qhari warmikuna runawakinkukunapi wiñanku, yanapaspa ayllunkunapi, llank’ayninkunapi, kamaypawapipis. Kay jinapi, imaynatachus género t’inkinakuna kamarichinku, chayqa qhari warmi runajpa allaukankunaq ruwayninkupi jatun chayanayoq”.

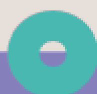
Julia Serano
“El privilegio cisexual”, 2007.

“Yaqa tukuyninchis iñiyta munanchis qhari warmipura rakinapaq ruwayqa qasilla ruwana kasqanta, llapan runakuna sut'illata ishkay t'aqanakuq layaman -qhari warmi- urmakunku runakuna kikintaq jasallata kay estado natural nisqankunaman qhawanku. Ichhaqa mana chay jinachu. Qhari warmipura rakiyqa kuyuq ruwana, chayta ruwanchispuni. Pipis chaymanta tapukuyniyoq kajtinqa, jap'inan tiyan imayna usqaytachus runaq géneronta ajllanchis: usqaytapuni. Mana chayllachu, piman uq génerotachu wajtachu churanchispis, mana qhawarispa may karupichus runa chay género kasqanta, manapis chayta ninapaq pisi sut'iyoq kasqanchita. Qasilla qhawajkuna jina kikinchismanta jamut'ay munasunpis tukuy pachapi qharikay warmikaymanta yuyayninchiskunata kamarishanchis sapa tupajniy runakunapi. Chayta tukuy ruwanchis, cis runakunapis, miranatijrasqakunapis, wach'i jina hetero nisqa kaspapis, kinsa dólar billete nisqa jina chikan kaspapis”.

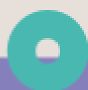
Mauro Cabral
“Si yo quisiera” (extracto), 2007.

“Munajtiyqa manaña mist’i runachu generopi kayman, chaypi wajinayachispa apu kamajman. Kaymanchu, chay jinata yuyaymanchu, atipayniyoq rijsipanapaq mana rejsipanapaq wakinpa kikin kayninta: uq umiña. Uq yachasqa ñoqajpa qalluyoq kayman, sapa simiman urmakuspa chheqa sananpi, muyuntinpi mana ruqyatachu mana pantatachu mana jinchhachu uyarispa. Rimaypa k’antinllata jallp’anta runpispa mana mitk’ayoq kaspa. Qhari. Chinaku. Churo. Qhari. Córdobamanta. Qhariqhari. Jinalla q’ala sut’i. Mana kiñayoq. Mana k’uchukunayoq. Tukuy qasisqa. Ñoqaqa qasisqapis wajkunataq qasisqapis. Qasi kay Apuq maywasqankunapaq, ñoqapajpis, paykunawan chapusqa. Munaspaqa tukuchiyta atiyman, ñawpayta qonqayman, ukhuyta rimaykunaman, kusiyta lirpuyman. Manaña miranaytijrasqachu kayman qhariman tukuchinapaq, uq qharilla kikin qhari-warmi kamasqa t’ejsi muyumanta. Atiymanpuni, munaspa. Ichhaqa mana munanichu”.

Judith Butler
“Deshacer el género”, 2006.

“Willakuymanta patara jina génerota unanchaspa, chayqa juñispa génerotaq, yachaykawsaypi ukhuta kamaq jina, qatinlla wajinayashan, “anatomía” nisqataq “miranataq” mana kanchu yachaykawsaypa jawanpi”.

Lohana Berkins
"Un itinerario político del travestismo", 2003.

"Pantap'achayojkunaqa kikin kayniykuta sayarichijkuna kayku tapuykukuspa kiwikaq yachaykawsaypa miranamanta nisqanmanta. Runa wakiqa runakunaq ullu rakhankunawan kasqankuta qhawan, chaymanta suyanakunata sayarichin kikin kayninku, atiyninku, wakichakuypi k'itinku, miranankumanta, sapa ujpa allin apakuyninmantapis. Ulluyoq ukhuqa qhari kanan tiyan, rakhayoq ukhuqa warmi kanan tiyan, chayta yuyakun. Pantap'achayoq kayqa qonti wakichakuypa ishkay juchhayoq pawanta p'akin, chay kiwikaq pawaqa ñit'in mana ari nijkunata qharillachu warmillachu kanapaq".

Rijsisqa pantaykuna

→ Mirana = género / Sexo = Género

MIRANA: chayqa riman runa ukhumanta, imaynachus runa ukhu kasqanmanta, yachaykawsaypa ishkay juchhayoq clasificación nisqanmanta (orqo-china / qhari-warmi) yawarpa biología nisqaq yuyayqankunawan. Ichhaqa kay ujniraq kayqa mana wiñaypaq, ñawray miranayoq runa qhawachiwanchis jina.

GÉNERO: kayqa yachaykawsaypa sut'inchasqan kamarikuq imatajchus sapa sexo kan uq runa juñupaq uq willay pachapi. Kayta runajuñunchispi ñawpamanta sayarichikusqa ishkay juchhayoj jinamanta: warmi (rakha) = warmikay // qhari (ullu) = qharikay.

→ Género = Warmi / Género = Mujer

Warmikunamantapis, warmikunaq kuyuyninkunamantapis género kikin kasqanta nijtinqa, chayta mana unanchanchischu runa t'inkinakunaq sut'inchakuynin jina, manapis qhawachinchischu atiy t'inkinakuta qhari, warmi LGBTI+ kajkunapura, chaytaq chayachin tuykuyninkuman.

Género sayarichinakuna: Mirana-género pawachaku. Género t'inkinakuna

"Mirana-género pawachakuqa anchatapuni jatun, chayta warmikunaq kuyuyninmana warmikuna yachayku, mana astawan nispa, warmikuna paqarisqanchis, simitaq warmikuna jina sutikuwasqan, chayqa jatun ujniraq kikin kaykunapi allaukakunapipis".

Dora Barrancos (2004)

Ñawpamanta género mask'apaykuna kallpaywan llank'arqanku tarinapaq runajuñu kamarisqaq t'ejsinkunata rijsisqa kunankama. Kutichiyninku ujlla karqa: mirana-género llika. Chayqa runajuñumanta sayarichiy t'ejsin imaynatachus qhari warmi LGBTI+ kajkunapura t'inkinakuna kasqankuta, sapa ujpaq wakllisqa sut'inchaykunawan chanikunawan. 1975 watapi, Gayle Rubin (1975) ñawpaq ñeqe kutipi chayta sut'incharqa superestructura nisqa jina llank'aq mirana rakinakunmanta paqariq: "Runajuñujpa t'inkinankuna pawaqa miranata tijraq runa ruwaypa llojsiyninkunaman". Kay yuyanaqa qhawachinapaq qaqchay warmikunapi LGBTI+ runakunapi runa juñu t'inkinakunarayku kasqanta kay pawata pawachaq.

Kay t'inkinakunaqa yachapakujkunapi iñiykunapi llapanchaykunapi tawnasqa atiyq rijsichiyninkuna, mana rikukuq guíon nisqa niq imatachus warmikaymanta suyasqa (k'umuykachasqa, munakuq, mama jina, qhawasiri, pisi kallpayoq, mana uhkhu yuyaykunayoq, wajkunatawan) imatachus qharikaymanta suyasqa (sinchi, kamachiq, yuyaysapa, ch'aki sonqo, karu, wajkunatawan), qhawachijtaq tukuy ima jawaman saqesqata, millakuy kajta, "anormal" nisqata, imata t'aqana tyasqatapis: kikinkaykunata, ñawray disidente[2] nisqa imayna kay munaykunata, ishkay juchhayoq kayninta sasachajkunatapis.

Runa ukhuq mirana ujniraq kayninmanta rimaykunata, unanchaykunata, ruwaykunata, umallikuykunata, apusimikunata, chanikunata paqarinku runapura t'inkinakunapi kamarinku maqakunata mana qatijkunaman imata género runa juñupaq kasqanta.

Kay kamariyqa wajkunawan rakinakusqa tukuy k'itikunapi rikuchikun (ayllu, yachay wasi, llank'ay). Kikin pachapi, imaynata t'ejsimuyuta rikusqanchista, rijsisqanchista, kawsasqanchista kamarichin. T'inkinakunapi kay "natural" "llapanpaq" jina jap'isqa

[2] Disidencia sexual nisqata mirana-disidente kuyuy nisqatapis t'inkinku LGBTI+ runakunaq awqanakunkunawan chaninchasqa kanankupaq, imayna kikinkuta sutisqankuwan. "Dicidencia" nisqa layaqa atiypa ukhunta rikuchiyta mask'an génerota munaytawan kamachiq. Kikin pachapi mañapayanKikin pachapi, kamaypawa kamarichiy jina herterosexualidad nisqanta mana ari niyta mañapayan, qhawachispa imaynata runakunaqa juñukunataq ruwayta takyakapuytawan atinku, kay kutipi heteronormatividad nisqanmanta cisexismo nisqanmanta. (Flores, 2005; Saxe, 2018).

ruwayninchisqa ukhu wajllikunata apamun: ch'ulla kay, sapajchay, qaqchaykuna "mana qatiq" suyasqata runakunapi.

Género wajllisqakunapis runawaki mirachiyninpis sayarichinku qharilla kamachiypi rikuchiq warmikunapi LGBTI+ runakunapi qharikunaq atiyninpa sayayarichiynin. Kunan runawakikuna kay pawaq uranpi kamarinakunku, maypichus qharikay warmikaypa warmi jina kaypa patankupi kashan chayrayku atiy t'inkinkuna kan maypichus ujkuna apuykachanku wajkunapis apuykachasqa kanku.

Kicharisqa rimanakukuna, miranamanta géneromanta waq qhawaykuna

Yachaywayllukuq Judith Butler, qhellqaranpi "El género en disputa" (2008), sexo género sut'inchajkunamanta jamut'an kicharispa musoq rimanakuta imaynatachus chaykunata yachaytarpuypi sayarichisqa kasqankumanta imaynatataq chayachiwanchis sapakuna jina.

> *"Sexo mana t'ikrakuyniyoq manachajtinqa, ichapas kay 'sexo' sutikusqa ruwayqa, género jina yachaytarpuypi ruwasqa kanman; chheqajtaqa, ichá género karqapuni (...) Kay kutipiqa mana imapaqpis kanmanchu miranaq yapulliku ñawichaynin jina générota sut'inchayqa, kayqa ñapis kikinpi génerowan laya kajtinqa. Mana qhawarinachu tiyan yapulliku qhellqachikullachu jina uq tiyasqa sexoman (apusimi yuyay), aswanpis rikuchinanmi ima ruwayllawan kikin miranakunata ajllasqa kanku. Chayayku, géneroqa mana kawsaytarpuypajchu, imachus mirana pachamamapaq kasqanmanta; géneroqapis rimaypa yapullikujpa ruwayninku, chaywan 'naturaleza sexuada' nisqa otaq 'jina kaq mirana' ruwakun 'prediscursivo' jina takyachikun, manaraq yapulliku kashajtin, uq políticamente neutral nisqa panpa, maypichus yapulliku ruwan".*

Kay qhellqarijpaq, género yachaqayaykunaq umalleq warmi, sexoqa mana sut'inchayllachu maypichus género ruwayninkuna mirachisqa kanku. Yachaykawsaymanta sayarichisqa géneroqa ruwayllakunata qoq kamanapaq yuyaykunata sexualidad nisqanmanta imayatachus t'inkinakusqanchista ukhu sonqomilloy wajkunawan. Butlerpaq, géneropis sexota ruwan.

Ruwanakuna, kamachikuykuna, yachapakujkunawan

"Arroz con leche
me quiero casar
con una señorita
de San Nicolás

Que sepa coser
que sepa bordar
que sepa abrir la puerta
para ir a jugar"

Canción popular

Paqariy pachamanta, kawsayninchis wallpachayta qallarin runajuñu kamanankunaq allin kajninkunaq llanthunkupi rijsichikuq natural jina mana tapunapaq jina. Wawa takiykuna, p'acha, pujlla, pujllanakunawan, imaynata yachaywasipi wajakun k 'itinchista ayllupichu runajuñupichu, chaykunaqa género ruwanakunawan sinchita llinp'isqa kanku.

Mana yuyayniyoq kaspa, yachay wasipi ayllupi chaskisqa yachachiyninta, yachaqayanchis mirachinchis ujniraq ruwaykunata, yuyaykunata, t'ejsimuyumanta qhawaykunata, uniraq kaspa sapa generopaq. Chay jinataq warmikay sayarichikushan chikan qharikaymanta, maypichs kikin ruwayqa ujniraq chaninchasqa qhari warmi LGBTI+ runapaq.

Kiwiqaq ishkay juchhayoq kaymaqa runajuñukunata rakiq qhari warmi chinpa sapajchaq layakunaman, chayqa ruwanakunata sapa ujpaq qon runakuna mana kaymaqwan kikinchakusqa ch'usajchanchus qarqonchus. Ruwanakunaqa suyasqa munasqa ruwaykunata takyanku génerokunapaq, ishkaynintinpura waklllisqa t'inkinakunata rumiyaspa, runawakipi wiñayninkupaq qinchata takyaspa.

Género yachapakujkunaqa rijchakuykuna llapanchasqa yuyaykunawan sayarichiq runakunaq kikin kaykninkunata. Chaykuna imayna purisqankusqankuta, tukuy kawsayninkuta kamachinkupis.

Qharikunapaq ruruchiq aswan chaninchasqa ruwaykunata qokun qollqeta orqhoq ruwaykunawan t'inkisqankurayku tukuypa k'itinmanta. Chay jina kasqanrayku, kamarikuypa janan llank'ayninkunapi paykuna jinayachasqa kashanku. Paykunaq chinpankupi, warmi LGBTI+ runakunaman miray ruwanakunata qochikun munay, uyway, yachachiy, wawata wamrata kamachisqa runata qhawaypis jina.

Qharikuna kay jinata kasqankuta nikun	Warmikuna kay jinata kasqankuta nikun
sinchi	qhapra / mana sinchi
racionales	sonqomillqoy
ruwaq	chaskiq
t'ituq	wasimanta
atipanakuq	Sonqo phutiyoq
ukhunkupaq	jawapaq
mana manchakuq	manchakuq
phiñay phiñay	llanp'u / uyakuq
qhespi	kamachisqa
wapuri	jamut'aq

LGBTI+ runakunamanta rijchakuyninkuna yachapakujninkunaqa ancha qaqchaywan sapajchayniwan kanku, kawsayninkunapi anchata chayachimuspa:

- Onqosqa kanku / chaqro kanku
- Kuchi runa kanku / rijch'anankuqa wajllichisqa
- Mana mayk'aq aylluchakunqanku / mana allinta wawakunapaq warmakunapaq kanku
- Mana llank'aytachu jaypanqanku / aranwaq kanku

Ruwanakunaqa

- yachaytaruypa runawakiq ruwayninku
- sapa runaq yachaqayasqan
- wajinayayta tijrayta atiq
- sut'inchasqan mirachisqan kunanchasqanpis sapa pachamanta runawaki yachaykawsay musiku kamarikunajpa

Kay ruwanakuna ima kaykunaqa ninku imaynatachus runakunata chaninchasqa kanku, imata paykunamanta nikun, imata paykunamanta suyakun, aswansasa, imata ruwayta atinkuchu manachu, kay rurukunaman chayaspa:

- T'aqaypis k'amiypis churakusqa ruwanankuta mana kutichiq runakunaman.
- Llank'aykunaman ujnirata yaykuna.
- Ujniraq miranayojwan urwaj kasunaqa (heteronormatividad nisqa).
- Mama kayqa kamachikuy jina.
- Mirana yachachiyman yaykunapaq qinchakuna.
- Génerorayku qaqchaykuna.
- Género kikin kayta onqoy jina qhawana.
- Género kikin kayninrayky wasikunamanta sayarichisqakunamanta runakunata rajpaku.
- LGBTI+ kasqanrayku sapachasqa peqasqa kay.

Ruwanakuna yachapakujkuna qayansutikunapi

Willayta rijsichiyta mast'arichijkunaqa qhawachinku imaynatachus wakichakupi género ñawraywan rikuna ñawpajman rin takyakapun. Imaynataq. Imata qhawachiyta ajllajninkurayku runakunamanta imakunamanta, wajkunamanta wakinkunata aswan chaninchaspa, ruwaypa yajtkuqenkunapura ujnirajkunata churakuspa.

Kaykunaqa qhawarichijkuna imaynatachus ruwanakuna yachapakujkunawan rijchakunku imaymana qayansutikunapi. Waq jinatachu sutichiyta atikun.

"DD kamaypawa juñuq diputada nisqanqa tukuy qhawata chaskikun ñuñunrayku"
Imaynatachus niwaq:

"Kinsa warmi ishkay jamaut'awan mana iñikunapaq tariyta ruwanku"
Imaynatachus niwaq:

"Warmikuna chaupi p'unchay llank'aykunata ajllakunku aswan allin mamakuna kanapaq"
Imaynatachus niwaq:

“Payqa paqo chujchayoq wirasapa warmichakunata aswan allin munan. Warmi consejal waq warmiwan maki jap'iknakuspa rikusqa”

Imaynatachus niwaq:

“UTQAYLLA: Uq ‘tijrap’achayoq’ runa wamaniq apusimi kamaqenman yaykukun”

Imaynatachus niwaq:

“Wañusqa tarisqa sipasqa tukuy tutapi clandestina nisqa raymipi kasqan”

Imaynatachus niwaq:

“Ashka gay nisqa masikunayoq kani yanapawaq p'achaykunawan” aranwaq nirqa

Imaynatachus niwaq:

“Qhari yachachiq warmi yachahijman tijrasqa: ayllukunapis yachaywasiq umallijninkunapis yuyaykamayojwan qhawachisqanta mañapayakunku”

Imaynatachus niwaq:

“Ukhupi kanapaq tukuy mit’api SP pisi p’achawan mana llinp’ikunayoq uyanpi karqa”

Imaynatachus niwaq:

“JP runajpa warmin llikakunata ruphachirqa calzata churakuspa. Imata rikuchiq qhari ninqa”

Imaynatachus niwaq:

“Ñoqaman mana mayk’aq ruwawarqa”

“Ñoqaqa chaninchachiwarqapuni”

“Mana tukuychu ñoqaykumanta nanajsonqokuna kayku”

Imaynatachus t'inkinakusqanchismanta jamut'ayqa jark'aykunata apamuyta atikun, runajuñuchista kamarichiq natural nisqa ruwaykunata tapukusqanrayku. Kikin kayninchista kamarichinpis! Imata rimanakushan chayqa imarayku runakunaqa géneronkurayku wakin k'itikunapi kashanku wakin ruwanakunata ruwankupis, naturalmente chaypaq wakichisqa kaspa. Unaymanta chay jinata kasqanraykuchu kay jinapi kanan tiyan.

Jark'aykunaqa mana runapurallapichu atiyninku manchachisqa kasqan rijsiq kan, chaykunaqa atiy t'inkinakunawan kawsaq runakunapipis. Chay t'inkinakuna kawsayninchiskunata kamasqanku, sapajpa k'itipi tukuypaq k'itipipis.

Kawsayninchista ujniraq k'itimanta rikuyta qhawakipayta qallarinchis. Tapukunanchis tiyan ujnirajtachu t'inkinakuyta atinchis, pisi wakllisqa, qaqchay, t'aqachasqa.

Qharilla kamachiy (patriarcado nisqa), atiy t'inkinakuna, runa tukuypa chaupinpi kaynin (androcentrismo nisqa), miranarayku sapajchay (sexismo nisqa), warmichejnikuy (misoginia nisqa)

"Chayrayku ancha jatun kaynin qhari kamachijpa, payqa atikuna tiyan kamachina tiyan; yuyayqa naturalezanrayku ancha ashka runakuna, t'ejsimuyuq runankunamanta chaupi paykunaq uranpi kasqanta. Chayqa atiyninkupa jatun jalsurinqa kanan tiyan".

Virginia Woolf (1929/2019 watamanta)

Qharilla kamachiy, kawsayta yuyanapaq paq warmi kuyuykunaq rikunamanta sut'inchay jina, "Política sexual" qhellqaramanta paqarin, yachachiq ruwaysiq Kate Millet (1970). Chaypi qhellqaq yachachin imatachus qharilla kamachiyqa:

- chayqa runa juñupi kamariy t'ejsiq marq'aq pawachakuta maypichus qharikunaqa aswan ancha atiyniyoq warmikunamanta.
- chayqa yuyay jap'iy, uq yuyay iñiy llikataq kayta chaninchachispa (Millet, 1970).

Qharilla kamachiy pawachakuqa mana tiyajlla kayninchu, chayqa watakunapi tijrasqa, ujkunapi kacharispa, wajkunapi musojchaspa, ichhaqa kunanpi kaspapuni. Warmikunaq LGBTI+ runakunaq kukuyninkunaqa jark'anakunata urmachiyta atisqanku, kamarikuykunata tapukusqanku, jina kajkunamanta rimanakuyta kicharisqanku. Ichhaqa, chayqa runa juñu t'inkinakunapaq kamachij kallanpuni, ñawpaq kawsaymanta ruwayninchiskunapi mirachikullanpuni.

Imayna. Qharilla kamachiyqa rimaykunapi runa juñu ruwaykunapi kunanchanpuni kaykunarayku:

- Chayqa ñawpajmanta ruwaykunawan, yuyaykunawan, ñawpajpa jamut'ayninkunawan, unanchaykunawan, rimanakunawan, kamanakunawan allinchasqa pawachaku.

- Chayqa sayasqa kashan ch'ullakunapi, patarakunapi, chaykunataq qharikunaq warmikunamanta aswan allin kayninta takyachin, chay jinallataq LGBTI+ nisqapis, biológica nisqa iñiykunapi japipakuspa. Kayqa kay kamachikuy ch'utisqa mirachisqa jark'asqapis kasqanmanta ruwachin.

- Aylluq ukhunpa atiy t'inkinakunata mirahchin (tata/churi-ususi, qosa/qoya) runajuñuman chayachisqanta, chayraku allaukakunaman yaykuypipis.

- Jark'achan waq mirana rikuchinakunata mana junt'ajkuna heteronormativa yachaytarpuypa takyasqanta.

- Warmi LGBTI+ runakunaqa ñit'imanta ujniraq patakunata layakunatapis muchunku. Kaypi chaupichasqakuna yaykunku, mana kikin ñitiychu mitma warmikunapi muchusqa, llajtamanta chaupi layamanta warmikuna muchuq; manataq kikinchu imaynata janpi wasipi usuriy warmita chaskikun, miranatijrasqa runata chaskikun.

Qharilla kamachiy, runa tukuypa chaupinpi kayninpi t'ejsikun, cis qharimanta tukuy imata qallarinpis tupunkupis chayta yuyaspa. T'ejsimuyuta sayarichikun qharikunaq qhawayninkumanta, kikin jinapi yachaypis, runajuñuta kamarikuypis, llank'aypis, ñawpa willaypis. Chaynapunim, kamanaqa takyakun cis qharikunaq munaqayninkunamanta kawsayninchista chayaq.

Qhawarinapaq, yuyajtinchisqa imaynatachus yachayta wasichakun ñawpaj janpipi, rikusunchis ashka onqoykunaqa qhari ukhunmanta yuyasqa kasqanta (sonqo t'ipiykunata rimakun qhari ukhukunaq chinpunkunata qhawaspa). Ichhaqa runa kastillasimiq chaupinpi kasqanmanta rimayta atinchispis, maypichus tukuy runakunata sutikunchis qhari genérico nisqa jina, warmikunata LGBTI+ runakunata mana rikukujman tijraspa.

Runa tukuypa chaupinpi kayninqa allin kallpayoq, warmikunatapis LGBTI+ runakunatapis pichayta jaypaq, kunkankuta ch'inchaq, yanapayninkuta pakaq, umallikuq imaynakunata rimankuknata yunpachanapaq. Imaymana layakunapi rikuchikun kunanchakullanpuni, mirachiyninta yanapaq rimaykunata mask'aspa.

“Imaynata yachachisqayki” nirqa...

“Los hombres me explican cosas” (2015) qhellqarapi, Rebecca Solnit qhellqajqa qhawata churakun imaynata runa runa tukuypa chaupinpi kaynin, miranarayku sapajchayninpis, churanku qhari runata yachay k'itimanpis yachayta ruwaq k'itimanpis, warmitataq yachachisqa kanapaq runa jiina.

Rebeca Solnit
“Los hombres me explican cosas”, 2015.

“Qharikuna tukuy imamantapis yachachiwanku, ñoqaman waq warmikunaman, paykunaqa yachaspa mana yachaspa imamanta rimashasqankuta. Wakin qharikuna. Tukuy warmikuna rimashasqayta yachanku. Apuskachayqa, wakinkutipi, sasa kasqanta ruwachiq ima warmipajpis maypipis; chayqa warmikunata jark'aq mana ninankupaq yuyasqankuta, ruwaspaqa mana uyarisqa kanankupaq; chayqa sipaskunata upallaman chinkayachiq kay t'ejsimuyu mana paypajchu kasqanta nispa, kajlluq qatikachayninpi jina”.

Mayk’ajllapis manaña yuyaykusqaykita willarqankichu k’utupayasqa kayta manchakuspa. Kanchu ujkunamanta aswan allin kunkakuna. Chaynallachu tukuy k’itikunapi.

Miranarayku sapajchakuyqa qharilla kamachiypaq waq munaqasqa pusaq. Yachapakujkunawan llank'an. Uq sexo, qhari, aswan pata kasqanta yuyaypi mast'arintaq, wajkuna warmi LGBTI+ runakuna urapi kasqanta. Chayraku, warmikunaq LGBTI+ runakunaq tukuy ruwasqanku, yuyasqanku mana chaninchasqa kanku. Kay jinapi, Marlene Wayarqa (2018) qharilla kamachiy sistemapi waq runaqa manchachi kasqanta nin: “Waq kayninta sayarichiyqa kikinkayta t'ejsichin: kanchis chay wajta manachasqanchisrayku. Qharilla kamachiyqa phiñasqa manachasqa wajta sayarichin, chay sayarichiypitaq uq kikinpaq paqarichin ishkay manchata: waqaychay qowajta chinkaypis, lliw kikinman takaypis”.

Qhawarichinapaq, wakin kutipi LGBTI+ runakunapis warmikunapis ruwakuna kasqanta niyta aswan pisita atisqankuta kamaypawapi yanapasqankuta kamayoq kasqankuta janan llank'aykunapi kasqankuta chayta iñikun. Kay iñiykunaqa rikuchikunku simipi, willay mast'arijkunapi, ujniraq yachaykawsay poqoyninkunapi, sapa p'unchay ruwaykunapipis. Warmi LGBTI+ runakuna rikurijtinkuqa paykunaqa imakunapis jina jap'ikunku mana runakuna jinachu, sasayninkunata kawsayninkunata pisi jina qhawakun, astawanpis kay sasachakuykunamanta tunpakun. Qaqchaykunawan kikintaq.

Siminchispi miranarayku sapajchay

Llakiykuna, niykuna, yuyaykunata willay jina, runajuñupi wajkunawan t'inkinakunapaq ruwaylla jina, simitaq warmi LGBTI+ runakunata mana rikuchiqpis mana chaninchaqpis iñiykunata mirachin.

Yachaywayllukuq jamaut'a Nancy Fraser (2011) kayta nin: "Rimaykamapi mana warmikaytachu uyarichikujtinqa runa juñupi aswan pisita warmikunaq sut'inchayninkunata chaninchakun, qharikaypa imayna kayninkunata jatarispa." Tukuyninchiswan t'ejsimuyumantachu willashanchis.

Kunan p'unchaykuanpi, simimanta rimanakuqa ancha jatun kayman chayasqan. Kay rimaykunaqa manaña kikinchu uyarisqa kanku, manataq kikin chaskiwan: "qhariq willaynin" "patria nisqanpa tatankuna". Jat'aykunawan takyakapuykunawanraq, runajuñumantapis kamarisqakunamantapis wakin kastilla simipi rimaj runakuna, imarayku chayta nisqanchista tapukushanchis pikunata yapaykusqanchista/qarqosqanchista mayk'aq yapaykusqa/qarqosqa kasqanchista yuyakusqanchista ima.

Kay rimanata ukhunchanapaq, tapukuyta atinki kaypi: "(Re) Nombrar. Guía para una comunicación con perspectiva de género" Recursos para la Acción sutinchasqa juñukakunamanta.

Warmichejnikuy kay juntata tukun, chaymi patriarcado nisqa yanapan. Kay simiqa qharikuna warmikunata, warmiyasqa kikinkaykunata, llapan mana qhari yachapakujkunawan rijsichikujkunatapis pisichasqankumanta, mana chaskisqankumantawanmi riman.

Warmichejnikuyta yanapaq rimaykunaqa kaykunaqa:

- Biologiapi urapi kaq, chay nisqa kan: warmikunapis, warmiyasqa kikinkaykunapis runaukhunkupi mana sinchiyojmi, aswan sonqomillqoy, qhapra, mana kallpayoj kanku.
- Allinkawsaypa uranpi kaq, chay nisqa kan: warmikunapis, warmiyasqa kikikkaykunapis, mana ruwayninkunata jark'ayta atinkuchu, yukajkuna kanku qharikunata mana allin ñanninta apanku.
- Yachaymanta urapi kaq, chay nisqa kan: warmikunaqa mana yachasapachu, ch'aki sonqoyoq kanku, yachaqayayman yaykujtinkuqa chayqa mana allinchu mamapis uywariqpis jina ruwanankupaq (Bosch, Ferrer Giliwan 1999).

Kay yuyaykunaqa chikanpis pachanchispa jawanmantapis jina rikukuspa, runajuñu ruwaykunata kamachillankupuni, chaykunawan aswan panpa ruwaykunata marq'akuspa, wakin k'itikunaman warmiq LGBTI+ runakunaq yaykuyninkuta jark'ay jinapis, aswan p'itipi kajkunakamapis, warmiwañuchiy, miranant'ijrasqata wañuchiy, pantanap'achayojqta wañuchiy ima.

Pachantinnta rimanaku: qharilla kamachiymanta kunkakuna

1405 watapi yachaywayllukuqwan jarawikuwan **Christine de Pizan** (2001) qhellqarqa "La ciudad de las damas" sutikusqanta. Qhellqaraqa tukuy pachamanta jatun warmikunapaq llajtata sayarichiymanta umallikun, uq t'ejsimuyupi ruwasqa qharikunapaq. Qhellqajqa qhellqarimankunapi chay pachaq jatun ch'ullankunamanta jamut'an:

> **“Tapurikusharqani imakunarayku aswan ashka qharikuna, clérigo nisqankupis laico nisqankupis, warmikunata k'aminku, rimayninkupipis qhellqankukunapipis, rimanakuyninkunapipis... Chay qharikunata iñijtinchisqa warmiqa p'uyllu kanman tukuy tukikunawan mana allinkunawan”.**

Mary Wollstonecraft (2005) qhellqaq jamut'aq warmi Gran Bretañamanta karqa 1792 ruwasqa "Vindicación de los derechos de la mujer" sutikusqa qhellqaranpi nikuq qhari warmikuna kikinllata chaskisqa kanan tiyasqanta:

“Warmikunata sapaq llank’ayninkuman apamunapajqa, tukuy watasqakunamanta kacharichiymi, runa kaypa allaukankunapi yanapakunankupaq”.

Julieta Lanteri, janpikamayoq warmipis Argenitnamanta warmi ajllakupaq kuyujpa tijsijninpis, warmiq kamaypawa allaukankunamanta jamut'arqa. 1919 wataq "Nuestra Causa" revista nisqanpi pay kikinta tapurikurqa: "Imata ruwanqa warmiqa ajllakuta kamaq kajpis imayna chaywan ruayta yachajpis munaynin jina." Chay jinata kutichikurqa:

“Warmiqa llank’anqa aswan chanin rakisqa qhapaq kaynapaq jinallataq aswan jatun allinkawsaypa manu kayninpaq iskaynin qhari warmimanta, manatajmi, kunan nisqa jina, mana runaq kamachikuyninkunachu, mana atikuq t’inkinakunata waqaychaspa, wasipi warmiwan atipasqa warmita waqaychaspa llakikuykunata, onqoykunata, muchuykunatapis”.

Chimamanda Ngozi Adichie (2014) Nigeriamanta warmi qhellqariq. Pay literaturamanta jarawimanta jawaqa llanchhiqhellqaykunata qhellqarqa chaypitaq warmikunaq kuyuymanta yuyaymanan, mana sasachakuspalla, yachachinapaq jina. "Todos deberíamos ser feministas" qhellqarapi nin:

“Tapukuq runakuna kan: Imarayku feminista simita niy. Imarayku mana ninkichu runajpa allaukankunapi iñisqaykita. Mana chheqachu kanman. Warmikunaq kuyuynin runajpa allaukakunaq ukhunpi kashan chayqa sut'iyasqa, ichhaqa chay 'runajpa allaukankuna' llapanpa sut'inchayninta ajllajtinchisqa sapaq género sasawanta mananchashanchis. Kay jinapi llullashanman warmikuna mana sapajchasqachu kasqankumanta ashka pachak wata unankunanta”.

Lohana Berkins, tijrap'achayoq ruwaysijwan, LGBTI+ runakunaq allaukankunapaq awqaypa umalliq, anchatapuni ruwarqa ch'ullakunata tijranapaq, jark'aq allaukakunata, janpi, yachaqayay, llank'aywan jina tijrap'achayojpaqpis miranatijrasqakunapaqpis. "Un intinerario político del travestismo" sutikusqa qhellqaranpi (2003) qharilla kamachiymantapis ishkay juchhayoq pawachakunmantapis jamut'an:

“Imataq warmi kay. Kay kikin tapuyqa pusawanchis ruwaypi imamanpis ancha sasa, pusawanchis esencialismo nisqaman. Imapis esencial nisqachu kan sut'inchanapaq warmita. Cariotipo nisqanchu. Rakakunachu. Mirana ruwaykunachu. Orientación sexual nisqachu. Ruwaychu p'achachu. Chay tukuyninchu chaypa rakinchu. Rakayoqchu ulluyoqchu paqarijtinchisqa qharilla kamachiyqa

niwanchis imaynata purinanchis tiyan. Sutinchiskunaqa qharikunaq kananku tiyan, pi kayninchisqa sinchi pisi waylluywan, jark'aq tatakuna kananchis tiyan, ñit'ijkuna kasqanchismanta allinta ruwananchis tiyan. Ñoqanchis mana chay ruwanakunawanchu kawsayta munarqanchis ullu-rakanchiskunaraykupis sexonchisraykupis sut'inchasqa kaj.”.

Ashka imakunaqa uq runata ruwachinku mana rakayoq ulluyoq kayninllachu. Génerotijrasqa kay chayqa ukhunmanta kawsana ujniraq generowan runajuñupi churakusqamanta. Chayqa mana p'achakunachu, maquillaje nisqachu, cirugía nisqachu... chayqa imaynatachus sonqophuytikun, yuyakun, t'inkinakun, tukuyta qhawakun.

Kay género, wakin jinapi ajllasqa kikin sayachisqa, mana ujchu kanan tiyan uq ishkayninmanta qharilla kamachiy takyaq. Ñoqanchis yuyarqanchis mana qhari kayta munaspaqa, chaymanta warmi kananchis karqa. Chayqa, qhari kanapaq qhari jina kananchis kajtinqa, mana qharikunaq ruwayninkunatachu yapaykuyta munaspaqa warmi kananchis kasqanta yuyarqanchis. Kunanpi mana ishkay juchhayoq yuyayniyoq kayta munanchis. Sexonchiswan kawsayta chaymanta kikin ujniraq géneronichista sayarichiyta astikusqanta yuyanchis”.

Ujniraq miranayojwan urwaj kasunaqa (heteronormatividad nisqa) ihkay juchhayoq género pawa

"Mana qharichu kani. Mana warmichu kani. Mana heterosexual nisqachu kani. Mana homosexual nisqanchu kani. Manataq bisexual nisqa kani. Mirana-género pawaq ayñipallin kani".

Paul Preciado (2019)

Ujniraq miranayojwan urwaq kasunamanta rimajtinchisqa ishkay kuskachasqa yuyaymanta rimashanchis. Ujqa, ujniraq miranayoq urway kiwiqaq orientación sexual nisqan jina wajtaq runajuñuq chaymanta jamusqa kaynin takyaq runajuñuq yachaykawsaypa ruwayninkunata kunankama: tukuy runakunaqa kay orientación sexual nisqayoq kasqankuta yuyay (ujniraq miranayoq urwaq kayninqa "natural" nisqa, munaqasqa, allin kasqa) chayraykupuni ima mirana ñawraypisqa qarqosqa onqosqa pantachisqa (ima waq orientación sexual nisqanpis mana jina kasqanta yuyakun, mana allinchu, qaqchaywan jark'ana kashan).

Ishkay juchhayoq género kaypis "ishkay juchhayoq pawapis" runakunata rakinakunan kashan paqarisqankumanta churasqa miranankurayku (rakayoq ulluyoq kayninkurayku kutichikun): qharichu kakun warmichu kakun. Kay sut'inchasqakunaqa runaukhujpa mirana ujnirajninta "natural" jina qhawachinku, kaykunaqa qarqojpis junt'achinakusqapis kanku kikinkuwan apanku wakin suyakusqatapis ruwanakunatapis munaqasqa paykunamanta sapa ujpaq.

Chaymi runakuna paqarispa churakusqa sexowan kikinchayta atillanku, waq imayna kikinkayta kawsayta mananchaspa. Raka-ulluyoq kayqa warmitachu qharitachu rikuchikujtinqa chaykunaqa ishkaylla atikuq ajllaku kawsanapaq génerota. Chaynallatajmi kay ishkay juchhayoq sut'inchayqa tupanman ujlla imayna kawsanapaq munakuywan mirana munana sonqoqayaywan: ujniraq miranayojwan urway.

Ancha aswan kutipi, ujniraq miranayojwan urwaypa kasunanqa llank'an mananchaspa mana rikuchikuspa, pakakuspa, sapajchaspa sexual ñawraykunata.

Mirana género ñawraykuna. Orientación sexual nisqakuna. Género kikinkaykuna (Apusimi 26.743) género rikuchikuykuna

Mirana ñawray

Mirana ñawrayqa ashka jinaspa imaymana imayna kawsakuy mirana-waylluj munayta uq runakunawan riqsichin. Kay imaynakuna sonqoqayaypi kawsayqa tupanmi orientación sexual nisqakunawan, chaymi ujniraq imaynakuna ima munasqanchista, ima kawllasqanchista piman ruwasqanchistapas qawachinapaq.

Yogyakarta Principios sutisqankupiqa[3] orientación sexual nisqatan sut'inchanku "sapa runaq atiynin ukhu kawlla, munay mirana soqoqayayta runaman, mana kikinmantachu otaq kikin qhari warmi kajkunaman, otaq aswan uq qhari warmi kajkunamanpis, jinallataq atiynintapas kay runakunawan ñat'illa urwayta waqaychanankupaq" (Principios de Yogyakarta, 2007).

Pachawanqa, imaymana warmi-qhari kayqa ujniraq sut'ichasqa kaytan chaskirqan: kikinkajllata khuyaq, warmitataq, ishkay miranata khuyaq, pansexual nisqa, demisexual nisqa, asexual nisqa, ujkunapis. Kaykunaqa ujniraq qhari warmi kayninkuman jina, runakunaq imayna kayninman jina, warmi-qhari puñuy munasqankuta riqsichinapaq.

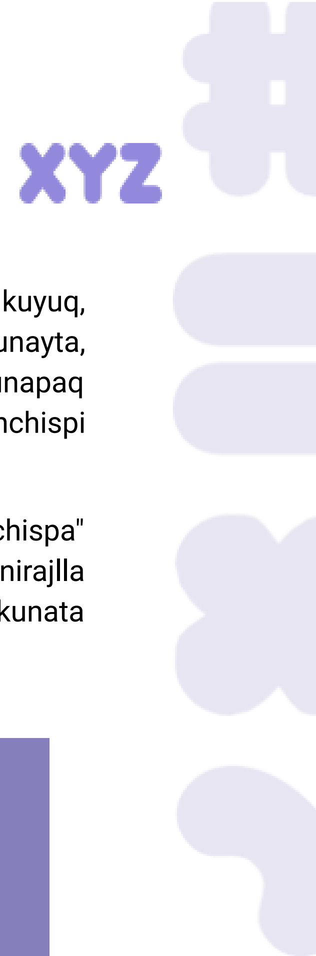
Ujniraq miranayojwan urwayqa warmi qharikunapis warmi-qhari puñuypi munakusqankutan qhawarin, chaymi, warmi-qhari puñuy munaypas, munakuypas ujniraq qhari-warmi kayninkumanta runakuna ukhupi ruwakun.

Warmikuna, mirana munana soqnoqayayoq runakunawan, kikin qhari warmiwan, kikinkumanta warmitataq khuyajkuna jina qhawarikunku, qharikunataq uq qharikunawan munanku, chayta ruwanku gay jina. Runakuna, pikunachus munakuyninku rikuchikun, kikin qhariman, wajkunaman ima, ishkay warmiyoq kasqankuta riqsichikunku.

Kunallanrajmi waq orientación sexual nisqankunata riqsisqa, ajinataq pansexualidad nisqa runakunawan tupachisqa, paykunaqa uq runakunawan mirana munana sonqoayayta kawllakunku mana qhari warmi kayninkumanta rakikuspa; demisexualidad, maypichus imachus chayachasqa kashan, chay munaywan t'inkinakuy, runawan mana sexual sonqoqayaymanta aswanta sayarichisqa; jinallataq asexualidad nisqa, maypichus pispis mana ujkunawan mirana otaq romántico nisqa munayta rikunchu, llapanpi nitaq wakinpi.

---

[3] Principios de Yogyakarta sobre la Aplicación de la Legislación Internacional de Derechos Humanos en relación con la Orientación Sexual y la Identidad de Género (2007), Riqsichikuy. Kay kamachikuykunaqa ruwasqa karqan uq seminario internacional nisqapi, Gadjah Mada Universidadpi (Yogyakarta, Indonesia) ruwasqa, noviembre killapi 2006 watapi, uq t'aqa runaq allaukankunamanta yachaqkuna, t'eqsimuyuntinpi imaymana suyukunamanta.

Ichaqa, chayraq rimasqanchis sut'inchayqa mana unanchanachu mana kuyuq, k'aspiyasqa nitaq mana kuyuq jina, runakunaqa askha ruwaykunapi munayta, sonqoqayaytapis kawsasqankurayku, imaymana runajuñu yachaykawsay kikin runapaq ruwachijkuna jina jawamanta ukuhumanta chaykunatan tukuy kawsayninchispi kawsanchis.

Mirana ñawrayta unanchayqa jatun jinallataq kallpasapa jina, mana "yaykuchispa" kikinpaq rwaykunata normalidad nisqa normakunaman, chaykunan t'ijrakun ujnirajlla qaqchayman, saqewasun kawsananchista mirana munana t'inkiyjpa yachaykunata aswan qhespi, heterogéneo nisqa jinallataq ñawraypi.

Runa willamapaq apu simi

Kikinmiranapura Sawa Apusimi (Yupay 26.618) sutikusqa, watakuna, yuyarikuykuna, imaymana kamarisqakunaq mañakusqanku qhepamanpis atipasqa karqan. Tukuchinkapaq, 2010 watapi Cámara de Diputados de la Nación ishkay kamachiykunata tantachishpa ari nirqa, Código Civil nisqata tikrachinkapaq, jinallataq qhari warmipura runakuna sawastayta usqayta.

- PATMA ishkay ñeqe — Código Civilpa 172 yupayninpa rantinpi churana, chaymi kay jinata ñawinchanqa:
- PATMA 172: Chayta raymichanankupaq ishkaynin mink'ajkuna kikinkumanta rimasqanku junt'asqa jinaspa mana qolqellapaq ariniyninqa ancha allinmi sawa kananpaq. Sawaqa mañayninkunayoq llojsiyninkunayoq kajllataq kanqa, ujnirajchu kikinchu miranayoq mañajkuna kajtinkupis.

Kay reqsichiyqa mana qharipura warmipura sawakuyllatachu allinpaq qhawarin, aswanpis uq jatalliykunata qon, jark'aykunata qon sawakusqakunapaq, chaykuna kanku: pensión nisqaman allauka, tata mamaq ruwaynin, saqesqakuna, pensión nisqamanta qollqeta chaskiy, thañiq pajtaq kamarikusqa, wajkunatapis. Musoq Código Civil y Comercial de la Nación nisqapi churasqaman jina:

"Manan mayqen kamanatapis unanchayta nitaq kamachiyta atikunmanchu, chaymi jark'achan, k'ikachan, qarqon uraychanchu alllaukakunaq kuskakayninta sawakuypi kaq runakunaq, jinallataq llojsiykuna ruwasqanmanta, ishkay runakunaq kajllachu ujniraq qhari kayninkumanta".

Carlos Jáuregui y César Cigliutti

Kanchalli

Carlos Jáureguiqa LGBTI+ nisqa ruwaysiq karqa, Comunidad Homosexual Argentina (C.H.A.) sutikusqaq ñawpaq umallijnin karqa. Kay tantanakuyqa 1984 watapi paqarirqa, democracia nisqaq qallarispa. Kay k'itita ruwayqa qaqchaywan jark'ay, qatiykachasqa pachakunapiqa jatun sasachakuy karqa Jaureguipaq jinallataq llapa paywan kuska rijkunapaqpis. "Jinaspa arí, chiki karqa wasiykumanta qarqosqa kanaykupaq, llank'anaykuta chinkachinaykupaq, jatun wijch'ay wasiman rinaykupaq, k'irisqa kanaykupaq, wañuchisqa kanaykupaqpis. Chay jina karqa. Paytaq chay chikita jap'irqa Argentinapi ñawpa ñeqe LGBTTIQ+ kamarichisqaq umalliqnin karqa, chay thuñichiq dictadura cívico-militar nisqaq qhepanpi" (Cigliutti Télampi, 2020), César Cigliuttimi jinata masinmaanta ruwaysiq khunpanmanta rimarirqa.

Carloswan Césarwan kuska Argentinapi ñawpaq kaq Kanchalli Puriyta (Marcha del Orgullo sutikusqa) kallpancharqanku, 1992 watapi ruwasqa. Kanchalli simita nispa yanaparqa yapaykukunata jark'aykunata jatarichinapaq. Cigliuttimi karqa chay yuyaykunata qorqa ñawraypa leman kananpaq: "kanchalliqa kutichiy p'enqakuyman, chayta churayta munarqanku kikinkajllata khuyajkunaman" (Pecoraro - Ferraro, 2016).

Carlosqa 1996 watapi wañupurqa, jatun chaskisqata saqerqa llank'aymanta, rikuymanta rijsiymanta LGBTI+ runakunaq kawsayninkupis jark'ankunapis allaukakunaman yaykunapaq.

1996 watapi César Cigliutti ajllasqa karqa uq yuyaywan C.H.A umalliq kananpaq jinataq chayta ruwarqa wañunankama agosto killa tukukuypi 2020. Paypa mink'an ruwaysiyn LGBTI+ runakunaq allaukankunata amachanapaq rijsichinanpaq, chaykunaqa payta ruwachirqa mana qespiy atina referente nisqata tukuy maqanakujkunapaq tukuy kuska kay.

Género kikinkay

Chaymantaqa, género kikinkayqa “qhari-warmi kayninpa ukhunpi, sapankamajpa kawsayninmi, sapa runaq ukhunmanta rikukusqanman jina, chayqa tupanmanchu paqariypi qhari warmi kayninman churasqawan manachu, chaymantapis runaukhumanta kikinpa kawsaynin (chayqa kanman rikchaynin tijraypis runa ukhuq ruwaynin janpintapis, operación nisqawan uq ruwaykunawan, kayta qhespillata akllasqa kajtin) jinallataq waq género rikuchikuykuna, p’achakunawanpis, imayna rimayqapis modales nisqakunapis jina”[4].

Género Kikinkay Apusimi 26.743 yupanayoq, 2012 watapi suyunchispi ruwasqa (kay suyupi ñawpaq kaq, t’eqsimuyuntinpi ñawpaq kajkunapura), uq sut’inchayta churan, llanpanlla tupaq chay Principios de Yogyakarta[5] nisaqpi apamusqa kajkunawan.

Cheqaq –cheqall– atiyqa, género kikinchista qhawarikusqa qawachinapaq, musoq ujniraq kikinkaypi tiyakuyta atichin, mana imapischu paqarisqanchispi qhari-warmi kayninchismanta genitalidad nisqaman jina.

Género kikinkaykunaqa ashkapis. "LGBTI+" sigla nisqaqa, género mirana ñawraymanta ima juñusqa kajta riqsinankupaq qallarirqaku, chayta ruwaq sapakama qhellqakuna tupan uq orientación sexualwanchu género kikinkaywanchu: L (lesbiana nisqapaq), G (gay nisqapaq), B (bisexual nisqapaq), T (trans nisqapaq), I (intersex nisqapaq) + sanapapis musuq kikinkaykunata riqsikuyninta, imaymana kay kuyuypa jayñikuna jap’iynintapas qawarinapaq jina.

Unanchaypis rijsiypis kay achka imaymana biológico runa ukhuq sanakunata mana genitalidad nisqaq ukunpi yaykuq kajta unanchasqa kay ishkayniyoq "qhari/warmi" pawachakumanta, ancha allinmi. Waq rimaykunapiqa, imaymana mirana ruwaykunayoq runakunapa imayna ukhunku kasqankuqa mana kutichinchu warmijpa, qharijpa ukhunpaq yachaykawsay ñawpa pachamanta kamachikuykunaman.

Rikuchikuyninqa allinpunakuyta niyta munan, mana ishkaylla runa ukhukuna kasqanman: imaymana ukhuq miranaq imayna kayninkuta atikun, kay qhawariymantaqa allaukankupis, qhespi kayninkupis mark’achasqa kanan tiyan.

Mana ishkay juchhayoq runakunaqa mana warmi génerowanchu kikinchasqa kajkuna mana qhari génerowanchu, manataq ñawpaj pachamanta chaykunaq rikuchikuyninwanchu.

Kay punkupiqa, queer unanchallikuqa género kikinkay jina jamut’akunman, wakin kutipiqa, LGBTI+ runakuna juñusqa ukupi "Q" nisqa qhellqa yapasqawan. Ichaqa,

[4] Principios de Yogyakarta sobre la Aplicación de la Legislación Internacional de Derechos Humanos en relación con la Orientación Sexual y la Identidad de Género (2007), Introducción.
[5] Género Kikinkay Apusimi 26.743 yupanayoq, ishkay ñeqe patma.

qhepaman ukhunchasqanchisman jina, queer unanchallikuqa jamun p'akikunanpaq, kunan kajpis manaraq kajpis layakunawan, género nisqamanta, mirana ujnirajta ima kikin t'ejsinkumanta, chinkachinapaq mana kuyusqa yuyaykunata orientaciones sexuales nisqamanta, kikin kaykunamanta ima, rikuchiq uljlata tiyakunapaq ukhukunapi kikinkaypi.

Tukuchanapajtaq, cissexual nisqa qharikunata warmikunata sutichanku, pikunachus paqarisqankumantapacha qosqa generopi tiyakujkuna. Kaypiqa "cis" ñawpaq simiqa "kikillan chinrupi" niyta munan.

Kaypiqa ancha allinmi kancharichiy uq pantaman orientación sexual nisqakunawan género kikinkaykunawan. Tukuy kay layakunaqa runaq kikin kayninta ruwajtinkupis, chaymi, sapallan kay pachapi tiyasqankuta, t'inkinakunatapis, géneroqaqa mana kanchu orientación sexual nisqayoq churasqa "por defecto" nitaq cheqajmantaqa.

Kay yuyaypiqa, Judith Butler (2006) nin: "Género kikinkaywan orientación sexual nisqawan t'inkinankunaqa tutayajmi, aswan allin kajpiqa: mana runaq géneronrayku ima género kikinkaypa layanyoq kasqanta willayta atinchischu, manataq tukupaypiqa, may chheqanman (chheqankunamanpis) payqa munayninta mask'anqa".

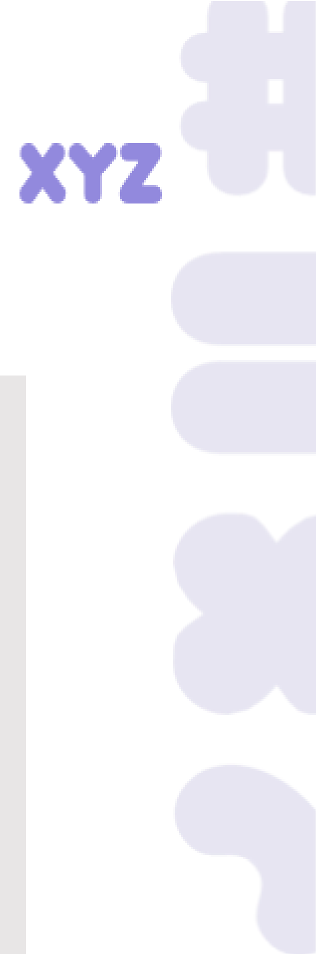
Nisqanchisña jina, suyunchispiqa Género Kikinkay Apusimi 26.743 nisqa kan, chaypi churakun allaukata género kikinkayninchismanta qhawarisqanchisman, allin qhawarisqa kananchispaq, sutichasqa kananchispaq, sutikunawan pronombre nisqakunawan ajllasqanchiswan[6].

Wakinkunamanta, kayqa revolucionaria nisqa apusimi, pajtaman janpikamayojkunaman saqeyta (manachu) atiyta qechusqanrayku générotapis sutitapis tijranapaq, manaña munaqasqa kanchu janpi yuyay estudio nisqakunatachu, manataq pajtall sentencia nisqakunata, ruwanapaq tijrayta kikinkayta rikuchiq qhellqakunapi. Chay ruwayqa ruwakun administrativo nisqa k'itikunaq ñawpaqenpi (sapa suyumanta registro de las personas sutikusqakunapi), chay mañakuy ruwaq runaq sapallan mañakusqanman jina[7].

Chaynallataqmi, thañi pawaq ruwajninkunapis mark'achananku cirujía nisqakunata tratamiento hormonal nisqakunata, chaynapi ukhuq (genitalidad nisqapas) chay kikinmanta qawasqa género kikinkayman yachakunanpaq, mana pajta kamaypa añiynintachu mañaspa[8].

---

6 Kikin patma 1 12wan.
7 Kikin patma 6.
8 Kikin, patma 11.

Ley de Identidad de Género

“Miranatijrasqa kasqayrayku anchata ñak’arirqani uq sistemaq qaqchayninta chayllarayku... Ashka sut’i k’irikunata saqewarqa anchata chayachispa t’inkinaykunapi, kikinmunayniypi, ukhuymanta rikunapi. Sapa p’unchay kaykunapi llank’anay kashan miranatijrasqa kasqaymanta ñoqapi nana ruwasqanraykulla”.

Sosa Villada (en Bistagnino, 2018)

Qhellqarijwan aranwajwan Camila Sosa Vllada kay jinapi kawsayninmanta t’aqanta willan.

Imarayku kayin pichus kasqanta sapajchakuyta qaqchayta kallpanchanman.

Género Kikinkay Apusimi kamachikuy qallarisqanmantapachan, 2020 watakama, Ministerio Nacional del Interior nisqanman jina, yaqa 9.000 runakunan DNI nisqa ruwasqankuta allicharqanku, género kikinkay qhawarisqankuman jina. Yaqa llapankuqa 20 watamanta 39 watakama karqanku.

Lohana Berkins

“T’ejsimuyupi capitalista kurukunawan, pillpintu kananpaq mana manchakuq kana”

> “*Tijrap’achayoq kani, DNIpi 'warmi' nisqa kajtinpis. Ñoqaqa Lohana Berkins kani: tijrap’achayoq. Mana chayqa jinalla chaskinchis ulluyoq rakayoq kasqarayku kikinkayninchista qowasqanchikta. Chaywanmi tijrapachayoq kayninqa p’akikun. Kikinchista jatarichinchis” (Berkins Máscolopi, 2018).*

Kayjinapi tijrapachayoq ruwaysiq Lohana Berkins pay kikinta riqsichikurqa, Género Kikinkay Apusimita kallpanchaqnin, warmikunaq allaukanmanta jinaspa LGBTI+ nisqamanta mana sayk’uspa rimasqanmanta. Salta llajtapi paqarisqa, 13 watayoq kashaspa wasinmanta qarqosqa karqa, género kikinkayninta willasqanmanta. Buenos Aires llajtaman astakuspanmi kamachisqakunaman, kuyuykunamanpis asuykurqa, chaymi uq khunpakunawan kuska Asociación para la Lucha por Travesti y Identidad Transsexual (A.L.I.T.T.) sutikusqa kamachisqata paqarichinanpaq kallpancharqa. Militancia nisqanta mink’anta allinta wiñarqa. Payqa ‘Escuela Cooperativa Textil de Trabajo para Travestis y Trans Nadia Echazú’ sutikusqata kamaypi llank'arqa (miranatijrasqa ruyasijta yupaychaspa), Buenos Aires llajtapi kamachiq Diana Maffíaq yuyaychaqninmi karqa, 2001 watapi Partido Comunista nisqapaq diputado nacional nisqapaq candidata karqa, chaymantatajmi karqa Observatorio de Género en Justicia nisqapa Oficina de Justicia, Identidad de Género y Orientación Sexual nisqapa ñawpajninpi. Lohana wañupurqa 2016 watapi, tukuymanta kacharpayarqa kallpawan junt’asqa chaski qhellqawan:

> *“Ashkami kay watakunapi atipasqanchis. Kunanmi pacha jark’akunanchispaq, maqanakunanchispaq jinalla kananpaq. Revolución nisqa pachaqa kunanmi, manaña mayk’ajpis carcelman kutipunchischu. Sinchita iñini tijraypa kuyuchijnin mayway kasqanmanta. Manachasqa munakusqanchismi t’ejsimuyuta tijranapaq kallpachakusqanchis. Tukuy maqaykuna, pisichasqa kay ñak’arisqay, mana tupachinchu kunan muyurijniypi mana tukukuq munakuywan. Tijrapachayojpa Furian Wiñaypaq”.*

Amancay Diana Sacayán

“Runakuna allaukakunayoq kayku”

Amancay Diana Sacayán Tucumán llajtapi paqarirqa 31 ñeqe p’unchay diciembre killapi 1975 watapi, musoq wataq qayllanpi, yaqa willakuspa musoq qallariyta jamusqanta. Payqa tayta-mamanwan 15 wawqenkunawan kuska La Matanza llajtaman (Buenos Aires Wamani) chayamurqa wawa kashasparaq. Payqa wamra kashaspa tijrap’achayoq kikinkayninta jap’ikapurqa, prostituta hina llank’ayta qallarirqa. Mana kajlla kayninkuna, qatiykachasqa kaynin, mana allin chaskisqa kaspapis khunpakunawan kuska ch’ataykunata ruwananpaq tanqarqa, chay jinallataq imaynatachus kamachinakuyta mask’arqanku hark’akunapaq. Qhepamanmi runajuñu kuyukunapi llank’ayta qallarirqa, Movimiento Antidiscriminatoria de Liberación (M.A.L.) nisqa kamaypipas yanapakurqa. Payqa INADI nisqapi llank’arqa, Página/12 nisqa periodicopa SOY nisqa suplementonwan kuska llank’arqa, chaynallataq El Teje sutikusqa revistapipis, karqa ñawpaq ñeqe kaq mit’awa qhelqari qhellqasqa tijrap’achayoq runakuna ruwarqanku América Latinapi.

> *“Sapa ayllu kayta saqerqayku juñusqa kanaykupaq, chaymanta juñusqaman tukurqayku chay ñoqayku kikiykupis sinchi sarunchasqa runakuna kajtiykuqa, qallarirqayku chay kawsayta allinta qhawariyta jinallataq chay qhawariymanta, t’ikraq qallarirqayku” (Sacayán Luciopi, 2018).*

2015 watapi Diana wañuchisqa karqa. Ruwajta juchhachasqa karqa, Argentinaq pajta pawachakun nisqa tijrap’achayoq runata wañuchiyta chijninakuy juchha jina churarqan género kikinkay pata jina. Chayqa ñawpaq kuti karqa Poder Judicial chay ruwayta sutinwan sutikuspa: tijrapachayojta wañuchiy. Ichhaqa octubre killaq qallariyninpi 2020 watapi, Cámara Nacional de Casación Penal, Dianaq wañuchijninpa apelacionninta allichaspa, juchhachasqa kayninta takyachirqa ichhaqa orqhorqa llasachajta: "género kikinkaypi chijninakuy". Kay jina ruwaykunaqa rikuchinku jatun pajtannakunatapis qaqchaykunatapi, chaykunan kashan suyunchispi Poder Judicial nisqapi, jinallatajmi yapamanta rimarin allaukakuna jark’asqa kananta sapa ruwaypi, sapa p’unchay, sapa pachapi.

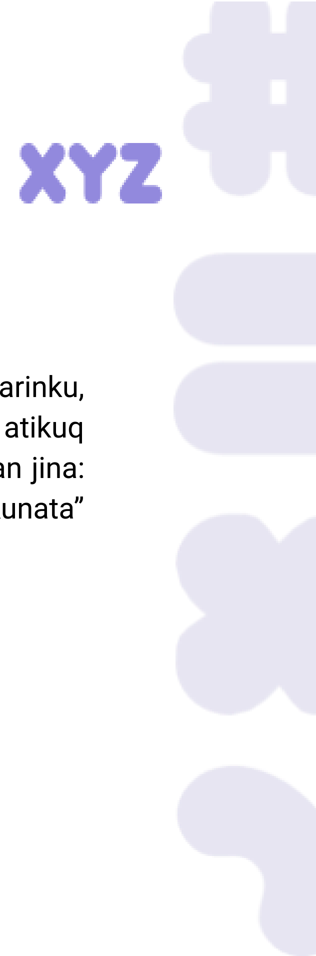
2020 wata septiembre killapi, Decreto 721/2020 yupanayoq[9] nisqawan, Poder Ejecutivo Nacional nisqa, Sector Público Nacional nisqapi miranatijraqsa runakuna tijrap'achayoq runakunapaq llank'ay cuota nisqata churarqa. Manaña kayqa suyupi ñawpaq kaqchu cupo tijrapachayojpaq, t'ijsikunata churayta saqen, Jatun Suyupq tijrapachayojpaq cupotaq apusimi ñapis kananpaq.

Cupo Laboral Travesti Trans

Poder Ejecutivo Nacional nisqaq decreton rijsin, qawarichin chay t'ejsi ch'ullakunata millaq miranatijrasqa runakunajpis tijrap'achayoq runakunajpis tijragénero runakunajpis kawsayninkunata. Chay kamanaqa mana musoq llank'anallatachu qon, yachachiykunallatachu qon, aswanpis uyarikun imaymana kuyuykunaq mañarikuyninknata rimanakunkunata maqanakuyninkunata, paykunan allaukakuna kaqllata mask'anku:

- "Tijrap'achayoq miranatijrasqa generotijrasqa runakunaq kawsayninkuq puriyninkuna runajuñumanta jatun patmaq, kamarichisqakunaq penqachisqa, juchhachasqa, onqochisqawan purininwan".
- "Ancha allinmi tijrayqa chay ch'ullakunata, wiñaypaq waqaychan llajtayojkunata qarqosqa kayninta, chayqa yaqa KINSA CHUNKA PHISQA (35) watamanta TAWA CHUNKA (40) watakama kawsan".
- "Cheqaq kajlla kay allaukakuna oportunidad nisqakunawan, mana sapajchasqa, allin llank'ay, yachachiy, runawaki waqaychay, allin kawsayninkuta sapankajninta yupaychay, qespi yuyay ima kananku tiyan llank'ay qhatupi yaykunapaq kamaypawakunata mark'achasqa kanankupaq".

[9] Chubut, Santa Fe, Río Negro, Chaco, Buenos Aires wamanikunapi tukuypaq k'itipaq tijrap'achayoq llank'ay cupo kamachikuy kan, ichhaqa Buenos Aires, Santa Fe nisqakunallan kamachikuyninkupi ñawpajman puririrqanku 2019, 2020 watakunapi.

Qapchiy kikinkaywan

Qapchiy, ñawraytakiy, qhellqay, awanwamantapis, tijrachiq imakunata paqarinku, chaykunaqa kawsankunata ch'ullakunatawan t'inkinku, allaukakunata atikuq t'ejsimuykunawan tukuypaq. Susi Shock miranatijrasqa aranwaq takirijpis, nisqan jina: "Qapchiymanta waj k'itikunaman rina kashan, jatarinapaq rimanakukunaq sarunkunata" (Shock Lunapi, 2016).

"Yo, reivindico mi derecho a ser un monstruo
ni varón ni mujer
ni XXI ni H2o
yo monstruo de mi deseo
carne de cada una de mis pinceladas
lienzo azul de mi cuerpo
pintora de mi andar
no quiero más títulos que cargar
no quiero más cargos ni casilleros a donde encajar
ni el nombre justo que me reserve ninguna Ciencia
Yo mariposa ajena a la modernidad
a la posmodernidad
a la normalidad
Oblicua
Bizca
Silvestre
Artesanal
Poeta de la barbarie
con el humus de mi cantar
con el arco iris de mi cantar
con mi aleteo:
Reivindico: mi derecho a ser un monstruo
¡qué otros sean lo Normal!"[10]

[10] "Yo monstruo mío" Susy Shockpa (2011) jarawikunpa patman.

“Ñoqa monstruo kayman allaukayta jatarichini
ni qharichu ni warmichu
ni XXI ni H2o
ñoqa munayniypa monstruon
llinp’inaykunamanta sapa ujpa aichan
anqas awasqa runa ukhuyqa
puriyniypa llinp’iq
mana astawanchu umasutikunata q’epiyta munani
mana aswan ashka yaykuchinapaq k’itikunatachu munani
manataq ima yachaykamayojpis pajta sutita churawasqanta
Ñoqa modernidad nisqanpa jawanmanta pillpintu
postmodernidad nisqaman
normalidad nisqaman
Wijsusqa
Lerq’o
Sach’araramnata
Makipi ruwasqa
Barbarie nisqanpa jarawikun
takiyniypa jallp’anwan
takiyniypa k’uychinwan
phawaykacayniywan:
Jatarichini: monstruo kanapaq allaukayta
¡Wajkunaqa normal nisqan kachunku!”

Género rikuchikuykuna

Género rikuchikuykunaqa imaynachus imaynakuna llajtaman willananchismi, imaymana kaj género kikinkaykunata. Género Kikinkay Apusimi nisqa 2 patmpanpi churan, género rikuchikuykunamanta rimaypiqa, p'achakuna, imayna rimay, imayna kawsakuy ima.

Sichus yuyaykusun chay género kikinkaykunamanta rijsisqa ñawpaj willaypi (qhari warmi) nisqapi chayqa, rikusunmi género rikuchikuykunan ñawpaq t'aqakunapi rimasqanchis ruwaykunawan, yachapakujkunawan ima tupasqanmanta: qhawarichinapaq, cis qharikunaqa wakin p'achakunawanmi p'achakunku, chaykunataqa manan jayk'ajpis tupachiyta atirqankuchu otaq "sipas" p'achaman rikch'akunku.

Paykunamantaqa, cis warmikuna, ñatajmanta, género kikinkayninkumanta rimarinqaku, mana phiñasqata sichisqata riqsichiq gestokunawan, imayna willanakuywan ima, chaymantam warmi simipa puriynin, tukuypaq k'itikunapipis, kikin wasikunapipis, tukunqa aswan sasa, mana jaypay atinaraqmi.

Yuyaymanasunmantaqmi imachus pasasqanmanta, sipaskuna, qhari wawakuna, qhari wawakuna, wamrakuna mana qatipankuchu género kikinkayninkumanta takyasqa ruwaykunata, jinallataq uq ruwaykunawan rimarinku: qhari wawakuna aswan allinta churakuyta munanku "sipaskuna" nisqa p'achakunata, sipaskuna pelota pujllayta munajkuna futbol waq kallpawan tupaq pujllaykuna.

Ñawray ayllukuna

Género kikinkaykunapi, orientaciones sexuales nisqapipas yuyaymanaspaqa, chaykunan ruwan jatun pacha imaymana kaymanta, chaymi churanchis chutanakuyman chay ñawpajmanta yuyayta, chaymi jatarichisqa aylluwan tupachisqa: "normalidad familiar" nisqataqa qon uq ujniraq miranayojwan urwaq qhari warmi ujllachasqa sawakuypi uq tukuyninwan, mirachiyna. Chayqa, "tipo" nisqa aylluqa "x" yupayniyuo wawakunawanmi junt'asqa kashan, chaykuna "familia nuclear" nisqa sutiyojta ruwanqa.

Kay ayllu sayarichiy kutichirqataqmi qharilla kamachikypa kamachikuyninkunaman, chaypi "ayllu qhari umalliq" kamachikuqta, atiyta juñun, wakin runakunapas (warmipas, warmakunapas) paypa kamachisqanmi.

Ichaqa "ayllu" nisqaqa uq t'ejsi kamachisqa runawakiq llikanpi, chayta purin runajuñu yapulliku iñiymanta kamachiq musikuj ruwaykunawan, chaymi sapa pachapi, sapa k'itipi wakichakujpis yachaykawsaypapis tijrayninwan kuska purirqa.

Qallariypi, jinallataq ayllu kanapaq imaymana atiykuna kasqanmanta rikukuq kananpaq, ayllukunamanta rimasunchis, askha rimaypi. Mana kanchu uq ñanlla kawsanapaq

kikinkayta, miranata, ukhuta, manataq kanchu uq ñanlla ayllu ruwanapaq, chaytan cheqaqtapuni rikusunman kikin kawsayninchispi muyuriqninchispi kaq runakunapipis.

Ñawpa pachamanta, waq kawsaykuna, miray, mirachiy ima tiyasqakunami tiyan. Ichaqa, ñawpaqmantaraqmi "normalidad" nisqajpa kantunpi karqaku, ashka kutitajmi llajtapa ñawinmanta pakasqa karqaku.

Wakin chunka watakunaña, pachantinpi kamachikuy ruwaykunawan, warmikunaq allaukankuna rijsisqa kasqanwan, LGBTI+ nisqawan ima, mirachiypas, filiación nisqapis manaña kutichinchu heteronormativo ayllukunaman. Wakin qhawarichiykunata yuyaykusun.

Ayllukuna ruwasqa sawasqakunamanta, uniraq orientacion sexualniyoq, género kikinkaymanta, wawayojpis mana wawayojpis, chay juñukunaqa kankutajmi wawayoq taytakuna ichaqa mana khunpayoq, ayllukuna "ch'antasqa" ñawpaq kuskachasqa wawayoq sawakusqakunapura pikunachus llapanku kuska (manachu) kawsayta kamarinku, sapallanku tiyaq runakuna jinaspa ayllu llikayuq mana kawsasqanku, ashka wajkunamanta. Uq rimaypiqa, uqllanakusqankuman hinaqa, jatunmi imapis ruway atiykuna: rimashanchis musoqmanta ruwasqa, sapallan tata mamayoq, churichakujkuna, ashka aylluyoq ayllukunamantapis ashka wajkunamantapis.

Chiqaptaqa, atisunmanchu qhawariyta munakuykunaq, munasqakunaq, yachu kaykunajpa chaupinta, ayllu jina mana aylluyoq runakunamanta. Masinchiskuna, sonqoymillqoyninchiskuna, ayllunchiskuna, sapankanchispa ayllunchis jina unanchasqachismantachu kanku.

Tukuchanapajtaq, uq layata astawan rimayta munanchis: ayllukunapis chay k'itikuna kanku maypichus uyway ruwaykunata churanku. Argentinamanta socióloga nisqa Elizabeth Jelin (2010) nin:

> "Allin rijsisqa, sapan runa allin kawsakuyninpaq, ukhupi, yuyaypi, runa wakipi, runaqa ayllukunaq wakichaku llikakunaman ujllawakuyninta mañakun, llikakuna maywayta jap'ijpis qojpis, maypichus churakun aynita yachuta waq runaman, llikakunataq kikin kayta sut'ichayta qoq [...] kunan pacha ayllupura t'inkinakunaq t'ikrakuyninqa rikuchinmi, ahka runawakipaq k'itikunata sayarichiyta munaqan imaymana ayllukunatapis, ujniraq chaupiq junt'achinakusqa kamarichisqakunatapis, kallpachaspa rijsinakuyta democracia nisqapi chhikapakuytapis".

Ima laya aylluta, ima rikchaq ayllutapis ujllawanchis, jatun sasachakuyqa kanqa wasi uyway ruwaykunata chanin rakinakuymi, chay ruwaykuna ñawpajmantapacha warmikunaman LGBTI+ nisqaman urmaykusqa. Aylluq democratización nisqan yuyayninta ayllu ñawrayman churayqa, mana suyasqa manuta junt'ay, jinallataq ch'ulllakunaq t'ejsipi llank'ay.

Género yachaqayaykuna. Queer unanchalliku

Kunankama wiñasqa sapa laya (askha aswan askhapis) "Género Yachaqayaykuna" nisqawan rijsisqa, qallariypiqa "Warmikuna yachaqayaykuna" nisqa. Rimashanchis chayllaraq yachay jatarichiy ruwaymanta, chaymi wakin Europa suyukunapi ñawpajta qallarirqa, chaymantañataqmi Estados Unidospi 1960, 1970 watakunapi.

Paqariyninqa uq willamaypa pachanpi, ashka allaukakunawan mañakusqa, tukuypaq rimanata Awqawan chimpachisqa kaspa, llajta runakunapaq musikuq, runawakiq, yapullikuq allaukakunata jaypasqa kaspapis. "60 watamanta ñawpakuna" nisqa, Ishkay Ñeqe Jatun Awqa tukukusqanrayku paqarimurqan, chaymi runawakipi, yapullikupi, paqarimurqa atiyta, kamachisqakunata, apusimikunata, patakunata ima tapukuspa, "qhespi kanapaq" bandera nisqa jina oqharipsa. Paykunaqa mitma kayta tukukunanpaq, tabú nisqawan, status quo nisqawan ima maqanakuyta, uq llajtallaq kiwiqaq yapullikunwan, warmikunapajqa, uq miranallarayku atiywan maqanakuyta ima mañakurqanku (Bellucci, 1992).

Género yachaqayaykunaq rikhurimuyninqa, "ishkay ñeqe warmi kuyuypa winq'un"[11] nisqawanmi, chaymi rijsichikurqa warmikunaq kamarichisqa kyuyuykunaq takyakuyninwan, chaykunan yuyaykurqanku musoq imayna kamaypawata ruwayta, jinaspa askha yapulliku rikuchimuykunawan ruwakuyta qallarirqanku, kikin pachapi jatun yachay wasikunapi warmikunaq kyuyuninkunq rimanakuyninkunata yapaywan.

Kay pachapi, jatun warmi umallijkuna pusayta qallarinku: Simone de Beauvoir qhellqan "El Segundo sexo" sutikusqata; Kate Millet "Política sexual" sutikusqata llojsichin, chaymantataq musoq yuyaykunata rijsichin "qharikay tukuymanta aswan patapi" "mirana kiwiqay" jina; Jean Scottmi "género" nisqa yuyayta yachaywasipi churan; "uq kikinpaq kaspa kamaypawapajpis" nisqaqa warmikunata tukuypaq k'itipi kanankupaq, ashka wajkunawanpis, ujllawasqa kashan. Kayqa uq tijrariq sasachakuyniyoq yuyaypa paqarimuynin karqa, runa wakiq kamaypawaq ruwayninkunaq chutanakuykunayoq, ñawpajman qhepaman puriykunayoq kaq, uq jatun jamut'aykunamanta wiñayniyojpis, kunan p'unchaykunakama mikhuchisqa kashallan.

Qallariyninpiqa, géneromanta yachaykunaqa, uq ujniraq kikinkaypa sayarichiyninpi qhawarikurqa, warmikunamanta, warmikunapajpis rimayta jatarichiypi (Bellucci, 1992). Tukuypaq rimanakuypi, mirana ujnnirajpa llojsiyninkunata churayta mask'arqa, qharilla

[11] Ñawpaq ñeqe warmi kuyuypa winq'un tarikun XIX siglo tukukuypi, kallpachakuynintan churarqan qharikunallapaq sapaqchasqa derechokunata kaqlla kananpaq, ahinataq warmikunaq tukuy patakunapi educación formal nisqaman haykuynin, sufragio nisqa atipay, hukkunapas.

kamachiypa llojsiyninkunatapis kamaypawa, qollqe yupay, runajuñu, yapulliku pawa jina, imaymana génerorayku, mirana rakinakuymanta chinpasqa qaqchaykunata rikuchiytapis, biologicismo nisqa "esencialismo" nisqamanta paqariypi mirana churayqa manaña jina kaq kanankupaq ruwaytapis, ashka waq rimanakunatapis.

Warmikunajpa ukhunkunata musoq chapata, kikinmanta kamachiytapis ñawpajman churasqa: kusikuywan miraywan ujniraq kaspapis, mirana, mirachina allaukakunata jap'ispapis (Bellucci, 1992).

Kay watakunapi ñawpaq ñeqe apusimikunaq ñawpanchayninkuna jawasuyupi karqai: Naciones Unidas 1979 watapi "Jawasuyupura Warmiq Watanr" nisqa kananpaq churarqa, Rimanakuy Tukuy Imaymanakuna Warmi Sapajchayta Chinkachinapaq (CEDAW nisqa) nisqatapis chaskirqa. Yaqa ishkay chunka wata qhepaman Organización de Estados Americanos nisqa uq suyupura rimanakuy kamachikuyta chaskirqa, chayqa Rimanakuy Tituchinapaj, Jayratanapaj Warmiman Qaqchaywan Awqachayta Chinkachinapaj (Belém do Pará Rimanakuy) nisqa, 1995 watapitaq Pekín llajtapi Tawa Ñeqe T'ejsimuyu Warmikunaq Rimanakuynin sutikusqata ruwakurqa, mana mayk'aq rikusqa jatun ruwaymi, pachantinpi warmikunaq allaukankuna ñawpaq kutita runaq allaukan jina rijsisqa kasqanrayku.

Chaypachallapitaq kay yuyaykunaq sut'inchaykunaq juñunpa wiñasqanwan, aswantaqa jatun yachaywasikunapi, waq niykuna jatarirqa, chaykuna "warmi" nisqamanta ujlla jinaspa sapallan yuyayta tapuchirqa. Kay yuyaypiqa, kunan pacha "yana warmikuna kuyuy" nisqawan rijsisqaqa, kunankama unanchallikujpa wiñariyninkunata kallpanchananpaq churakurqa, chaynallataq kay layakunatapis qhawarirqa runawakipi t'aqa, mitma, ima ñawpaq llajtamanta kay, paqark'iti, orientación sexual nisqa, ashka wajkunawan warmikunaq kawsayninkunata chinpaq.

Chayqa niyta munan, kiwiqaq yuraq warmikuna kuyuyman kutichiy jina jatarirqa, mana awqanakunapaq jina, aswanqa ishkaynin qhawariykunajpa rimanakuyninpi yanapakunanpaq yachaypa kuska churayninpaq, sayamanta manataq llapanmantachu. Yuraq warmi kuyuywan tupaspa, Ilustración nisqaq chaskin, yana warmi kuyuy paqarimurqa, mitma kaywan chinpasqa (Jabardo Velasco, 2013).

"Kantukunamanta warmi kuyuy" nisqaqa Estados Unidosmanta paqarimurqa, chaytaq afro-descendiente nisqa, yuriqe, mitma, llajtamanta warmikunajpa kawsayninkunata juñun, paykunaqa mana chay jamut'aykunamanta wiñaykunawan rijsichikunkuchu, chaykuna yuraq, chaupi t'aqamanta, ujniraq mirannayoq urwaq, jatun llajtamanta, jatun yachay wasikunamanta warmikunata rijsichikunku. Astawanpis ujnin sut'ichay jina churan, warmipura khuyanakuyqa qharilla kamachikuypaq jark'akuy ruway kasqanmanta (Clarke, 1988).

Sudamérica suyupiqa, géneromanta yachaqayaykunaqa sapakama puririrqaku, chayta chinparqaku dictadura civil-militar nisqakuna, chaykunata churarqaku yaqa llapan América Latinapi 1960, 1970, 1980 watakunapi warmikunaq rikusqanmi pusayta qallarirqa, aswantaqa yanapasqa karqan chay suyupi wiñaq warmikunaq kuyuyninwan.

Chaypaq uq qhawarichina karqa, 1981 watapi, Colombia suyupi Ñawpaq Ñeqe Warmi Kuyuyq Juñunaku América Latina y Caribemanta, chayqa uq jatun ruwayta ruwarqan Latinoaméricamanta warmikuyuyukunaq willamanpi, jinallataq churarqa t'ejsikunata Argentina suyupi ruwayta qallariq juñunakuykunapaq watamanta 1986 watamanta chaymanta chay 2020 watapi 35 wata willamata raymichakusqanmanta.

Watakuna purijtinkuqa, musuq ñankuna yachaykunata paqarichisqankurayku, chaymanta llojsijkunarayku, "Wami Yachaqayaykuna" nisqa, imayna ruwasqankuta tijrachkanku, ujniraq kamayojkunamanta qawariykunata churanankupaq, chaynapi mana "encapsulación" nisqa rikuykunata warmillamanta. Chay jinapi, 80 watakunamantapacha qhari kaymanta yachaykunawan mikhuchisqa kanku, chaywan "kiwiqaq qharikay"[12] nisqata sayarichinnanpaq.

Kunanqa, género yachaqayaykunaqa sapa kuti wajinayashashankupuni, uq puriypi tapukujpis qhawachijpis musoq ujniraq ñankunata t'ejsimuyuta qhawanapaq.

Judith Butler, Estados Unidosmanta yachaywayllukuyq, tukuy kay qhellqasqapi ashka kutita rimasqanchis, unanchallikuq wiñayninkunaqa, chay kamayojpaq jatun tijrayta rikuchirqa. Payqa yuyaychakun llapa ñawpajmanta jamut'asqakunata tapunanpaq, maypichus imaymana warmikyuykuna paqariyninkupa pachapi sayarirqanku. Payqa "queer yachaqayaykuna" nisqa kamaq jina qhawarisqa, uq epistemología nisqamanta ajllayqa yachaykuna jatarichinapaq, género atiykiuykunata kichariytapis mast'ariytapis munaq.

Butlerpa wiñachisqan queer yachaqayaykunaq "chaupin" nisqaqa género imata ruayta atijkunamanta unanchalliku sutikusqa. Uq rimaypiqa, warmi qhari género kajqa, runakunapa ukhunpi, yuyayninpi ima ruwaykunapa sapa kuti takyasqa kuti-kutirispa ruwaymi. Yuyayninkunaq atiyninqa kashan, imaynachus ujniraq génerokuna kanku mana chay kutikutikunapichu kashanku, chaninchanku musoq ñankunata kawsanapaq kikinkaykunata miranakunata.

"Deshacer el Género" sutikusqapi nin: "Géneromanta qharikay warmikay yuyaykunata ruwachikunku, jinakaq takyakunku ima, ichhaqa génerontapis chay yuyaykunata sayarichinnayta atikun [...] Género ch'ajwasqanmantachu géneroq sasachakusqamantachu géneroq chajrusqanmantachu rimaspaqa, 'miranatijrasqa' 'chinpasqa-género' kajtinpis. yuyaychashanchisña género nisqa uq ñanta purinanpaq, ishkay juchhayoq jina kajmanta aswan karuman" (Butler, 2006 watapi).

Wajninmanta, llank'ayninqa ancha sumaq karqa tijrap'achayoq miranatijrasqa yachaqayaykunata wiñananpaq, kunan pachapi atiyninta tarin sapa kuti tapukuspa chay "warmi" sut'ichasqamanta "warmi kuyuypaq runa" nisqanmanta.

---

[12] Michael Kimmelpa nisqanman hinaqa, "qhari kaymanta kiwiqaq sut'inchasqaqa atiynipi runa, atiyniyoq runa, atiy runa ima. Qhari kaytaqa tupachinchis kallpasapa, allin ruwaq, atiyniyoq, iñinapaq, kamachikuq kaywan ima. Chay sut'ichasqakuna qhari kallapamanta yapullikunchispi wiñachisqanchismi wiñaypaq kawsachin wakin qharikuna wajkunamanta atiyniyoq kasqankuta, qharikuna warmikuna patapi atisqankuta. "Homofobia, manchakuy, p'enqay, ch'in kay ima qhari kaypi" nisqapi Valdes y Olavarria (Comp.) 1997 wata, panqa 51.

Musoq ñawiwan qhaway: género ñawray rikuna

Rikunaqa, perspectiva sutikusqaqa qhawariy, uq k'iti maymantachus qhawariyta qhawarikuyta atinchis ujkunawanpis wajkuna kaspapis. Género rikunata nijtinhisqa, rimashanchismi imayna qawanapaq runakunapura t'inkikunamanta, chaynapi sapajchanapaq imaynata género wakllisqa yanapanchu jark'anchi imayna runawakipi kananchispaq.

Willakuykuna, yachaqayayninchis, simipis imakunachus mana qhawaytapis qhawachiyta munachispis, chimpachisqa kashan yapullikurayku takyasqa rikuykunawan, chaykunaqa kay puriypi rikusqanchis jina, mana inocentechu, neutralchu nitaq desinteresadochu. Aswanpas kay pachata imayna qhawariyta yachasqanchistan rikuchinku. Kaymi aswan rijsisqa rimaykuna "warmi wawa jina waqan" "sapa jatun qharipa qhepanpiqa kanpuni jatun warmi" qawachin imakunam chaninchasqa kashan, runajuñupi allin jina, pikunachus chansayoq imatapas ruwananpaq, tukupaypiqa, pikunachua chay atiyniyoq pikunachus mana.

Género rikunaqa uq laya jamut'aypaq, ishkay q'espi chaywanmi jamut'asunman imaynata runa waki rijchakuykuna, ñawpaq jamut'aykuna, yachapakujkuna, llank'anku wajkunawan t'inkinakujtinchis. Chaynallataq kay jamut'ayqa yanapakuykunata qon mana kajlla kajkunata sasachakuyman tukuchinapaq, chaynallataq musoq aswan allin ajllanakunata jatarichinapaq, chaykuna aswan jatun kajlla kaymanta kamachikuykunata yuyaychanku.

Kay q'espiwan runajuñuq t'inkinakuyninkunata qhawayqa kayta atikun:

- Géneropura atiyniyoq t'inkinakuta rijsiy.
- Sapajchay imaynatachus kay t'inkinakuykunata tejsisqa karqa willaymanta, runakuna tejsichiq kanku.
- Qhaway imaynatachus runa waki llikata tejsinku chinpanku ima, waq runa waki t'inkinakuykunawan tupanku ima, runajuñuy taqa, ñawpajllajtamanta kay, wata, orientación sexual nisqa, religión nisqa, género kaykuna, wajkunapis jina.

Género rikuna sut'illata t'aqakun, ñawpajmantapacha, warmikunapis LGBTI+ nisqakunapis mana kajllachu karqanku yachaqayayman, pajtaman, thañiman, kamaypawa ruwaysiyman, llank'ayman, askha t'ejsi allaukakunaman ima. Kunan pachakunapipis, kamachikuykuna, kasuna ruwaylla kamachisqa kajtin, chaynallataq maypi tiyasqanku suyupi, mayqe runajuñuy t'aqaman, ima watayoq kasqankuman jina, wajkunapura, wiñariy atiyninkuqa ujniraq kashanku qhari masikunaq kajninmanta.

Wakin kutipichu uyarisqanki nisqanki...

"Warmikunaqa mana atipayta ñit'iyta atinkuchu"

"Ancha sonqoyojmi kanki"

"Maypichus warmikuna kan, maqanakuy kan"

"Payqa billeteranta mikhun"

"Wajcha, churi ususinkunawan tukuy p'unchay qhepakunan"

"Qharikuna munaqaykunayoq kanku"

"Payqa tukuy p'unchay llank'an, paytaq wasipi qhepakun"

"Imaynatataq llank'ayniykita uywaypaq ruwaykunawan pajtachinki"

"Mana pipis chaywan cheqalla qhawasunkichu"

"Pay mana allichakunchu, mana chaninchakunchu"

Chay churasqa rimaykunaqa, kutichiykunaqa, "sapsi sonqorawray" ñawpaq jamut'aykunaq kamachikuyninkunaq chinpasqan, imayna runakunata qhawarina taripana chayta takyanku. Kayqa manan rimaykunallapichu nitaq sapa p'unchay rimanakuykunapichu, aswanpas llank'ay, ayllu, yachaytarpuy, yachaqayaykunaman suwakuspa jaykun. Wakin kutiqa, chayna sinchita chayachinku, chayraykutaq uq kamarikuytachu rajnitachu t'ijranku.

Allaukakuna rikunapi

Ruwayninchiskunata género rikunamanta yapamanta qawariyqa, chayqa aswan ñawray sasachakuyniyoq jamut'ayta jap'ina, runawakimanta, ruwayninmanta, munaqayninmantapis. Qhawarichinapaq, qhawarisun warmikunaq, LGBTI+ runakunaq ruwaysiyninta, kamaypawa k'itipi. Tukuy kutikunachu ajllayta atirqanku. Ima llasayoqjtaq warmikunaq, LGBTI+ runakunajpis suyuq kamaypawanpi wiñayninpi. Mayk'a warmikunatataq runakunaq ajllasqanku llank'aykunapi rijsinki.

Imaynatachus kamaypawata ruwanchis, llank'anchis, yachayta paqarichinchis, askha wakinkuna ima, chaykunaqa sinchita qhawarikun qharikunaq qhawariyninwan. Pachawan, warmi kuyuykuna juñusqakunaq awqayninkunarayku, t'ikrakuykuna karqa. Dora Barrancos, socióloga nisqa, mask'apayaq, Cuota Femenina Apusimi (1991 watapi lloqsisqa) nisqata churan, warmikunaq kamaypawa allawkakunata jatarichiypi ujnin jatun ruwaykunata jina:

> "Democracia nisqaman kutichiyqa, wajkunamantapis, warmikunaq kuyuypa kutimuynin jatun epistémica nisqa sayaykunaq t'ijrakuyninwan, llapanmanta aswantaqa rimanawan, Kinsa Ñeqe Winq'u sutikusqaq k'amiyninraykku –kay kuyuyqa 1960 watakunapi feminismo nisqaq t'ijrakuyninkunata ukhuncharqa. Qhari warmipura patapata ujnirajqa mana qharilla kamachiyq jark'ayninllatachu qhawarirqanku, aswanpas Allaukayoq Jatun Suyu nisqawan orqhonan karqa chay atiykamayoq ruwaykunata sinchi rikunchiykuna jina. Warmikunaq kamachisqankuna wasi qaqchaykunamata rimayta tukuy runakunapaq jawapaq churajtinkuqa chayqa, ujniraq kamaypawa juñusqakunaq ruwaysijninkuna yuyaykurqanku kallpankupaq pukllaypa kamachikuyninkunata cambianankupaq, mañakurqanku junt'asqa rijsisqa kayta, allawkata chaskinankupaq juñusqakunaq sayayninkunata jinallataq ajllasqa k'itikunapi parlamentariokunata tiyachin Ishkaynin Cámarakunapi warmikunaq "cupo" nisqamanta imaymana ruwaykamakunan rikuchisqa karqa, 1991 watapitaq ch'ipakuykuna yapakushajtin kamachikuy llojsimurqa, chaypi kamaypawa juñusqakunaq sutisuyunkunajpa ukhunta tijrarqa, chaypi takyachirqa 30% piso mínimo nisqa warmikunapaq, suyasqa cheqaskunapi tarikuq, ajllasqa kay atiywan. Argentina suyuqa ñawpaq kaq suyu warmikunaq ruwaysiyninkuta ruwachirqa".
>
> Dora Barrancos (2012)

Género ñawray rikuna kajllukunapi

Género ñawray rikunamanta jamut'aykunaqa yuyaymanaykunataq ruwaykunapi, kuyuykunapi ima, kajllukunapi waq k'iitikunapi ima, wajinamanta rijsichikun. Kaykunaqa pawachasqa niykuna willaq suyasqa rimaykunamanta, atipasqa k'itikunamanta, rimanakuykunamantawan, chaykunataq puririchishanku t'ijraykunata runawakipipis kamaypawapipis. Unay llank'aypa kamaypawapaq ruwaysiypa ñanninkunawan, chay sapa wata ruwasqa llapan suyupi juñunakuykunaqa, Kanchalli Puriykuna, "Mana Ujllachu Pisichasqa" sutikusqa kuyuy, Pajtall Takyapasqa Qhespiwan Sulluman Allaukapaq Suyuntin Jatunkuyuchiypis, wakin kaypa qhawarichiyninkuna kanku.

Género ñawray rikuna apusimikunapi

Micaela Apusimi 27.499 yupanayoq géneromanta género qaqchaykunamanta kamarisqa yachaqayayta takyan, tukuy runakuna kamachijkuna jina llank'aq, ejecutivo, legislativo judicialwan atiykunapi, tukuy patankunapi. Senado Nacional nisqapi uq simillamanta ruwasqa karqa, chaywanmi Jatun Suyuq ruwajninkunaman ruwaylllakuna qosqa karqan, género qaqchaykunata jark'anankupaq, allinta yanapanankupaq ima. Jinallataq, uq jatun yachaymi kan, ujtawanpis qhawarichinapaq tijranapaq ruwaykunata, llank'aykunata, kamaypawakunata género rikunamanta, género uq llapan chinpaq laya Jatun Suyuq ruwayninpi kananpaq. Ministerio de las Mujeres, Géneros y Diversidad de la Nación nisqaqa kamachiq chayachinapaq Micaela Apusimita.

Llapan Miranamanta Yachachiy (ESI nisqa) Apusimi churan, llapan suyupi, suyupa kamachisqan, sapanchasqa yachay wasikunapi, tukuy imamanta yachaykunata chaskinankupaq. Kay kasunaqa tukuy imamanta qawariyta yuyaychakun, chaypi rimanakunata, ruwanakunata ima yuyakun, phisqa llank'aywan tupachisqa: runa ukhuta qhali kayta qawarina; munayta chaninchana; allaukakunata ruwana, ñawrayta jaynin, género rikunata rijsinapis.

Chaykunaman yapakun ñawpaq rimasqanchis Genero Kikinkaymanta kaq, Kikinmiranapura Sawa kaq, wajkunapis Paridad de Género en Áreas de Representación Política nisqa jina, ashka jinallapis.

Ñawray rikuna

Rimayta atisunman jina uq género rikunamanta, chayta unanchaspa q'espikuna jina kawsayta qhwarinapajpis, runajuñu t'inkinakunata t'aqwirinapajpis, chay runakunaq género-mirana ujnirajkunamanta takyasqa c'ullakunamanta patarakunamanta qallarispa, chay jinallataq kikin pachamanta junt'achinakusqa qhawana kasqanta yanapanchis: ñawray rikuna.

Ishkaynin paradigma nisqakunaqa ancha allin kanku tukuypaq kamaypawakunata umallikuspa, ruwaspa, yuyarikuspa ima. Jatun Suyu kamachisqa kashan, jawasuyuntinmanta jap'isqa mink'akunawan, kikin llajtaq kasunakunawan, rijsichinanpaq munaqakunata, qaqchaykunata, ch'ullakunata, ñawpa pachamanta kaynin sapajchakuytapis LGBTI+ runakunapi (MMGyD, 2020)[13].

Imaynatachus maymantachus cheqaq kajta qhawanchis mana juch'uychu rimana. Tukuy pachantinpi tarikunchis imapis muyurijninchiswan tupachisqa, chay k'itita yachaspapis mana yachaspapis. Donna Haraway nin: "T'ejsimuyumanta imatachu allin yuyasqa rimaykuna jina qhawarisqa kanqa chaymanta maqanakuykunaqa imaynatachus qhawarinapaq maqanakuymi" (Haraway, 1991).

Chaypitaq sayayku sapa p'unchay mana samaspa llank'ayta tijranaykupaq ch'ullakunata, qarqoykunata, sapajchayta, qaqchaykunata ima, mayqenkunamanchus LGBTI+ runakuna rikuchikunku, chaykunata kutichinaykupaq.

Maymantachus kay pachata qhawarisqanchismanta yuyaykuy ancha allinmi, chayqa ñawary rikunata churananchis ruwasqanchiskunapi.

Blas Radi (2019), trans epistemologías nisqamanta rimaspa (tupapchispa warmi kukuykuna imaynatachus yachayta ruwayninwan) rijsichin yachaykunata "-wan" nisqa ruruchinapaq, chayqa tijrasqa runakunata rimanakuyman churanapaq, yachayninkupi ruwayninkupi, ukhunkunapipis, yachaysapa kamayoq yachaykunawan: "Miranatijrasqa rimayta jap'isqankuqa ujninmi tijrasqa yachaqayaykunapaq kicharina".

Ñawray rikunata rijsiyqa, ñawpaqmantaraq manukuymi, chayqa llakikuypaq ashka runakunajpa kawsayninkuta jap'ikurqa, ashka, aswan achka runakunajpa puriyninkunatapis mana kawsanapaq jinaman tukuchirqa.

Tijrap'achayoq miranatijrasqa runakuna, ñawpajmantapacha, ujnin aswan mana allin qhawarisqa runa juñu kanku.

Suyunchispi miranatijrasqa tijrap'achayoq runakunaq juñunpa imayna kasqanmanta willakuy ruawyqa kunanllaraqmi, aswantaqa, runajuñu kamarichisqakuna ñawpachasqanku, wakichisqanku willakuykunamantan paqarimun, chaykunamanta kashan jawapi rimasqanchiskuna, "La Gesta del Nombre Propio" sutikusqan (Lohana

[13] Ministerio de las Mujeres, Géneros y Diversidad de la Nación sutikusqaq Plan Nacional de Acción contra las Violencias por Motivos de Género 2020-2022 nisqan. P'anqakuna 37-38.

Berkins, Josefina Fernándezwan pawachakuspa; Ediciones Madres de Plaza de Mayo; 2006 wata) jinallataq "Cumbia, copeteo y lágrimas" sutikusqan (Lohana Berkins; Ediciones Madres de Plaza de Mayo; 2007 wata).

Paymanta, La Matanza llajtapi (Provincia Buenos Aires) 2012 watapi INDECpa mañakusqanman jina, INADIwan kuska tapukuy ruwasqamanta, uq ruwaykunawan kuska, chay miranatijrasqa tijrap'achayoq runakunamantamanta kuskanmanta aswan pisilla 20% secundaria nisqapi tukurqanku, yaqa 7%taqmi janan yachaypi tukusqankuta willakurqanku, 2%taq jatun yachaywasipi yachay tukusqankuta nirqanku.

Jinallataq qhellqasqa karqa yaqa 20% mana qollqe qoy ruwaykunata ruwasqankuta, puchoq pachajmanta ujninñatajmi informal nisqapi llank'anku. Astawanpis, 80% miranatijrasqa tijrap'achayoq runakunamanta mana thañi kipranayoqchu kanku, tukuy kaykunaraykutaq, suyasqa kawsayninkuqa 35 watakama, chaypachataq tukuy suyuq kuskanchakuqa 71 watamanta 79 watakama kawsay kashan.

Sut'illa qhawakun, chaymanta, miranatijrasqa tijrap'achayoq runakunaq juñunqa, tukuy kawsayninkupi, tejsi runaq allaukakunata sarunchasqa kasqankuta (thañi, yachaqayay, llank'ay, wasi ima jina) qawasqanku, chayqa sasachakuspa sumajchakusqa kawsaykunayoq kanankupaq.

Género ñawray rikunaq sumaq kaynin chinpaq qhawana tukuypaq kamaypawakunapaq. Jatun Suyuq manu kaynin

Umalliq wakichiyman género ñawray rikunata churayqa, llapanpaq kajlla yaykunakuna, allaukakuna mask’aymanta, kamaypawakunamanta jamut’anapaq ñawpaqman churaymi. Chayqa uq ñan, Jatun Suyuq warmikunawan, LGBTI+ runakunakunawan ima ruwasqanmanta, aswan cheqa, llapanpaq kaspa runawakita jatarichinapaq, maypichus k’itikuna kan, tukuy kawsay ruwaykamakuna qhespi kayninpi wiñananpaq.

República Argentina suyuqa unaymantapachan warmikunaq LGBTI+ runakunaq allaukankunata jayñinkunata rijsispa, suyupi géneromanta kamarichisqakuna ñawpajman puririchiyninpipas. Kay chunka watakunapi kamachisqa apusimikunaqa, Poder Ejecutivo tukuy patakunapi llapanpaq kamaypawakunamanta yuyayjap’iykunawan kuska, Argentina suyuta pusaq llank’aypi churasqa, achka k’itikunapi género ñawraywan rimanakunawan t’inkisqa.

10 p’unchay diciembre killapi 2019 watapi, República Argentinaq willamanpi ñawpaq ñeqe Ministerio de Mujeres, Género y Diversidad sutikusqaq kamakuyninqa, género kamaypawakunata ñawpajman churanapaq kamarikuynin karqa. Chay qhepaman Género Kamaypawata Chinpaq Kanankupaq Jatun Kamay Pirwa kamasqa kasqanwan, uq rijchakuy tukukurqa, rikukuspa tukuy imapi t’ijraypaq mink’a, tejsipaykuna sinchi, allin takyasqa, chaupiq, llapanpa allaukakunaq yanapayninpi.

Umallijpi género ñawraywan rimanakunata churayqa, mana uq kamayoq kamarisqa paqarichiyllachu, ajinataq ministerio nisqa. Tukuypaq kamaypawakunaqa pusasqa atikunman, chayqa, uq umallijnijpa k’itinpa chaupinipipis, llapanpa kajkunapis, chinpaq kanankupaq yuyaykusqa, chaywanmi kamarisqakunaq "ADN" nisqanku t'ijrayta munaspa, mark’achaspa tukuy jatunsuyuq ruwayninkuna ruwanankupaq género ñawraywan qhawanawan.

Cheqan yachaykawsaypa runawakijpa tijrayqa aswan jatun kuska kay cheqall kamachiykunaman kajlla kaypaq hinaspa chanin kaypaq, Jatun Suyuq atiyninwanmi allinta tupan, género ñawra qhawanata ruwayninkunaman yapaspa. Kayqa niyta munan, kay gestión nisqapi chinpaq qhawanata churana, chayqa sapa llapanpaq kamaypawaq umallikuyninpipis, sapa kamachijpa ruwayninpipis yapaykuna kay kamarikuykunaq análisis de impacto nisqankuta pisiyachina géneropura ch’ulla karuchakuykunata.

Tukuy kay ñan chinpaq kaywan Jatun Suyuq yapulliku tijrayninman kunan purisqanchis, warmikunaq ñawraypa kuyuyninkuna tukuypaq rimanapi churaytata tawnakuyta yachasqankupas, rikuchinku kuska kaypipis allaukakunapipis ñawpajman purisqanchismanta, takyasqa panpanta, Argentina munasqanchis jatarichinapaq, llapan runakuna kikin oportunidad nisqakunayoq, kikin allaukakunayoq kanankupaq.

Tukunapaq rimaykuna

Pisi ichaqa allin takyasqa puriyta purinchis, chay jatun yuyaykunata, género teoríamanta muyuriq kaq yuyayninkunaq qallariyninmantawan. Tukuy kay p'anqakunapi churakurqayku juñusqa yuyaymananaykupaq, munaqasqa ruwayllakunata qonaykupaq, wakin "cheqaq kaqkunata" runa juñupi, yapullikupi yachasqakunata chutanakuyman churanaykupaq, chaykunan yachachiwarqanku uq imayna kay t'ejsimuyuta qhawarinaykupaq, chaymi, unaymanta, ujllachasqa karqan, sapallan atikuq jina.

Yachanna, imachus takyasqa kajta tijrayna, wajniraq tinkuchinapaq, t'inkinakunapaq ima, uq tupraqata ruwayta munan, chaytaq atikunman, sichus tapukuyta ruwachikunchis. Kay qhellqarima munayninqa kay tapukuykunata kallpanchanapaj, tukuy runakunata qayachinapaq musuq imayna kay pacha qawanapaq mask'ayman, waq qespikunawan, tukuy qhellqasaqapi nisqaykuman jina, chaykunaqa saqewanchis qhawayta mana kaqlla kayninpa qhepanpi ashka kutipi ch'ullakunata qarqoykunata pakasqa kashanku wakinta yanapaq wajkunata millaq, aswan chanin suyuman purinapajqa tapukuylla.

Kay qhellqasqata ñawinchayqa, llapanmanta aswantaqa, mink'ariy yanapanapaq: Jatun Suyuq kamarikuyniyoq kasqanrayku, llapa runakunaq allaukankuna ruwakuyninta mark'achananpaq, ichaqa chiqap tijrayqa, aswan kuska kay Argentinapi kawsananchispajqa, llapanpa llank'ayninta munaqan.

Ñawirisqa panqakuna

Asociación de Mujeres Jueces de Argentina (2006). Manual del Taller "Derechos de la mujer, hacia un cambio de paradigma", Buenos Aires.

Barrancos, Dora (2004). Sexto Desayuno: Identidad e Identidades. Buenos Aires, Instituto Hannah Arendt.

Barrancos, Dora (2012). "Reflexiones sobre la saga de los derechos políticos femeninos", en: Estudios Sociales, revista universitaria semestral, año XXII, Nº 43, Santa Fe, Argentina, Universidad Nacional del Litoral, segundo semestre.

Beauvoir, Simone de (2011). El segundo sexo. Buenos Aires, Editorial Debolsillo.

Berkins, Lohana (2003). "Un itinerario político del travestismo". En Diana Maffía (compiladora). Sexualidades migrantes. Género y transgé- nero. Buenos Aires: Scarlett Press.

Bellucci, Mabel (1992). "De los estudios de la mujer a los estudios de género. Han recorrido un largo camino...", en Fernández A. (Comp.), Las mujeres en la imaginación colectiva, Barcelona, Paidós.

Berkins, Lohana - Fernández, Josefina (coords.) (2005). La gesta del nombre propio. Informe sobre la situación de la comunidad travesti en la Argentina. Buenos Aires, Ed. Madres de Plaza de Mayo.

Berkins, Lohana (comp.) (2007). Cumbia, copeteo y lágrimas. Informe nacional sobre la situación de las travestis, transexuales y transgéneros. Buenos Aires, ALITT.

Bistagnino, Paula (12/01/2018) Camila Sosa Villada: "Ser trans ya es de por sí una forma de militancia". Agencia Presentes.

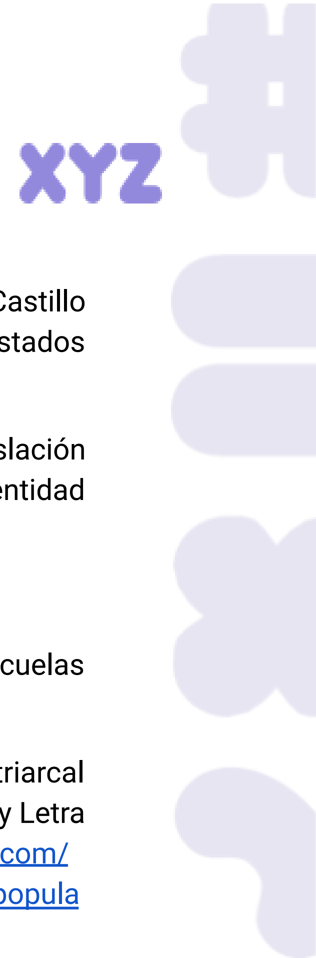
Bosch, Esperanza - Ferrer, Victoria A. y Gili, Margarita (1999). Historia de la misoginia. Barcelona, Anthropos.

Butler, Judith (2006). Deshacer el género. Buenos Aires, Paidós.

Butler, Judith (2018). El género en disputa. Buenos Aires, Paidós.

Cabral, Mauro (2009). "Interdicciones. Escrituras de la intersexualidad en castellano". Disponible en: http://www.mulabilatino.org/Interdicciones2.pdf

Cabral, Mauro - Maffía, Diana (2009). "Los sexos ¿son o se hacen?" en Maffía, Diana (comp.). Sexualidades migrantes. Género y transgénero. Buenos Aires: Librería de las mujeres. Disponible en: https://programaddssrr.files.wordpress.com/2013/05/los-sexos-son-o-se-hacen.pdf

Clarke, Cheryl (1988). “El lesbianismo: un acto de resistencia”, en Moraga y Castillo (ed.). Esta puente, mi espalda. Voces de mujeres tercermundistas en los Estados Unidos. San Francisco:ISM Press.

Principios de Yogyakarta (2007). Principios sobre la aplicación de la legislación internacional de derechos humanos en relación con la orientación sexual y la identidad de género. Disponible en: http://yogyakartaprinciples.org/principles-sp/about/

De Pizan, Christine (2001). La ciudad de las damas. Madrid, Ediciones Siruela.

Dirección General de Cultura y Educación. Curso Equidad de Género y Escuelas Democratizadoras. Gobierno de la provincia de Buenos Aires.

Fabbri, Luciano (2013). Primera parte: Opresión de Género y Hegemonía Patriarcal "Apuntes sobre el feminismo y construcción de poder popular". Argentina, Puño y Letra Editorialismo de Base. Disponible en: https://nucleodegenerounr.files.wordpress.com/2013/03/luciano-fabbri-apuntes-sobre-feminismos-y-construccic3b3n-de-poder-popular.pdf

Faur, Eleonor (2008). Desafíos para la igualdad de género en la Argentina. Buenos Aires, Programa Naciones Unidas para el Desarrollo - PNUD.

Federman, Natalia [et.al.] (2014) Construyendo instituciones sensibles al género: fuerzas policiales y de seguridad. Ciudad Autónoma de Buenos Aires, Ministerio de Seguridad de la Nación.

Fraser, Nancy (2011). Dilemas de Justicia en el Siglo XXI. Género y globalización. Palma de Mallorca, Universitat de les Illes Balears.

Haraway, Donna (1991). Ciencia, cyborgs y mujeres. La reinvención de la naturaleza. Madrid, Cátedra, Universitat de Valencia e Instituto de la Mujer.

ILANUD (2002). Programa Regional de Capacitación contra la Violencia Doméstica. Violencia de género, derechos humanos e intervención policial. San José, Costa Rica. Oficina del Alto Comisionado de Derechos Humanos para las Naciones Unidas 2002.

INDEC, INADI (2012). “Primera Encuesta sobre Población Trans 2012: Travestis, Transexuales, Transgénero y Hombres Trans. Informe Técnico de la Prueba Piloto”, Municipio de la Matanza. Septiembre 2012.

INDEC (2020). Dossier estadístico en conmemoración del 109° Día Internacional de la Mujer.

Instituto Nacional de las Mujeres (2019). Primeros pasos. Inclusión del enfoque de género en educación inicial. Ministerio de Desarrollo Social. Uruguay.

Jelin, Elizabeth (2010). Pan y afectos. La transformación de las familias. Versión revisada y aumentada. Buenos Aires, Fondo de Cultura Económica.

Kimmel, Michael (1997). “Homofobia, temor, vergüenza y silencio en la identidad masculina” en Valdes y Olavarria (Comp), Masculinidades. Poder y Crisis, ISIS Internacional, Edición de Mujeres N 24, FLACSO-Chile.

Lucio, Mayra (03/05/2018). “Diana Sacayán, una vida enfrentando al odio”. Que viva la matria.

Máscolo, Tomás (05/02/2018). “Yo soy Lohana Berkins, travesti”: a dos años de la muerte de una mariposa. La Izquierda Diario.

Millet, Kate (1970). Política sexual. España, Ediciones Cátedra.

Ministerio de Economía (2020a). Las brechas de género en la Argentina Estado de situación y desafíos. Disponible en: https://www.argentina.gob.ar/sites/default/files/las_brechas_de_genero_en_la_argentina_0.pdf

Ministerio de Economía (2020b). Los cuidados, un sector económico estratégico. Medición del aporte del Trabajo doméstico y de cuidados no remunerado al Producto Interno Bruto. Disponible en: https://www.argentina.gob.ar/sites/default/files/los_cuidados_-_un_sector_economico_estrategico_0.pdf

Ministerio de las Mujeres, Géneros y Diversidad de la Nación (2020). Plan Nacional de Acción contra las Violencias por Motivos de Género 2020-2022. Disponible en: https://www.argentina.gob.ar/generos/plan_nacional_de_accion_contra_las_violencias_por_motivos_de_genero

Ministerio del Interior (2020). Observatorio Político Electoral. Participación política de las mujeres. Disponible en: https://www.argentina.gob.ar/interior/observatorioelectoral/analisis/mujeres

Ngozi Adichie, Chimamanda (2014). Todos deberíamos ser feministas. Barcelona, Literatura Random House.

ONU (1995). Informe de la Cuarta Conferencia Mundial sobre la Mujer. Disponible en: https://www.unwomen.org/-/media/headquarters/attachments/sections/csw/bpa_s_final_web.pdf?la=es&vs=755

Pecoraro, Gustavo; Ferraro, Maximiliano (2016). Acá estamos: Carlos Jáuregui, sexualidad y política en la Argentina. Buenos Aires, Legislatura de la Ciudad Autónoma de Buenos Aires.

Preciado, Paul (2019). Un departamento en Urano. España, editorial Anagrama.

Radi, Blas (2019). “Políticas del conocimiento: hacia una epistemología trans*”. En López, Mariano: Los mil pequeños sexos. Intervenciones críticas sobre políticas de género y sexualidades. Sáenz Peña (Argentina): EDUNTREF.

Revista Nuestra Causa, Nº 2, 10 de junio de 1919, págs. 28-30; en Edit Rosalía Gallo, Nuestra Causa, Revista mensual feminista 1919-1921, Buenos Aires, Instituto de Investigaciones Históricas Cruz del Sur, 2004.

Luna, Hugo (01/06/2016) Susy Shock: "Hay toda una generación que está poniendo su propia voz". Riberas. Disponible en: https://riberas.uner.edu.ar/susy-shock-hay-toda-una-generacion-que-esta-poniendo-su-propia-voz/

Rubin, Gayle (1975). "The traffic in women: notes on the political economy of sex" en: Rayna R. Reiter (ed.). Toward an anthropology of women. Nueva York: Monthly Review Press.

Scott, Joan (2002). El género: una categoría útil para el análisis. *Op. Cit*. Revista Del Centro De Investigaciones Históricas, (14), 9-45. Disponible en: https://revistas.upr.edu/index.php/opcit/article/view/16994

Solnit, Rebecca (2015). Los hombres me explican cosas. España, Editorial Capitán Swing.

Subsecretaría de Género y Diversidad Sexual de la provincia de Buenos Aires (2019). Perspectiva de género y diversidad sexual en educación y derechos humanos. La Plata. Secretaría de Derechos Humanos de la provincia de Buenos Aires.

Susy Shock (2011). "Yo, monstruo mío". Poemario Trans Pirado. Buenos Aires, Ediciones Nuevos Tiempos.

TÉLAM (19/08/2020). El orgullo por la diversidad sexual como respuesta política, uno de los legados de Carlos Jáuregui.

Wollstonecraft, Mary (2005). Vindicación de los derechos de la mujer. España, Editorial ISTMO.

Woolf, Virginia (2019). Un cuarto propio. Buenos Aires, Editorial Booket.

Traducción realizada por el Centro Universitario de Idiomas de la FAUBA.

Kay tijranaqa FAUBAq Centro Universitario de Idiomas nisqanpa ruwasqan.

XYZ

Edit. mingeneros

COLECCIÓN XYZ

editorial@mingeneros.gob.ar

Direcciones
Balcarce 186, 6° piso,
C1064AAD

Av. Paseo Colón 275, 5º piso
(mesa de entrada),
C1063ACC

Entre Ríos 181, 9° piso,
C1079ABB.

Cochabamba 54,
C1064ACA.

Teléfono
+54 943429010 / 7079
(Recepción Paseo Colón)

MinGenerosAR

primero la gente

Ministerio de las Mujeres, Géneros y Diversidad
Argentina

ISBN 978-987-47999-2-0